

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ՍԻՈՆ, ՎԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՎԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1937 — ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻԻ 6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆՃԱՐԿԻ ՓՈԽԹԿՈՏՈՒԹԻՒՆ

Անթիլիասի կիլիկեան կաթողիկոսարանի ղեւինին՝ պատուական բարերարի մը շնորհիւ՝ ազգապատկան դառնալը բնական է որ պիտի ծնունդ տար անկեղծ ուրախութեան, և զո՞հ ենք անշուշտ որ ընդհանուր է այդ կերպով տեղի ունեցած արտայայտութիւնը:

Համամիտ չենք կրնար ըլլալ սակայն այդ առթիւ հրապարակ նետուած այն տեսութեան թէ ուրեմն ալ ժամանակն է որ խորհուի կարելիութեան մը վրայ՝ ձեռնցնելու համար հայ եկեղեցական վարչութեան թեմական պարագրուութիւն մը, կազմուած՝ իսլամ կամ մասնաւորաբար արաբ երկիրներու մէջ ապրող հայ զաւութներու միութեամբ, որուն նուիրապետական կեդրոնն ըլլայ Անթիլիաս:

Եթէ այս կարծիքին դիտումն է ընդարձակել և այդ կերպով զօրացնել Լիբանանի և Սիրիոյ կիլիկեան այդ նորակազմ թեմը, մենք կը խորհինք թէ հակառակ արդիւնք մը միայն ձեռք պիտի բերուի այդ կերպով: Իսկ եթէ կը մտածուի թէ Էջմիածին կարող չէ այլ ևս ներկայ գրութեան մէջ իր հոգեւոր իշխանութիւնը լրիւ գործադրել ամէն կողմ, և հետեւաբար պէտք է չափով մը զէթ թեթեւցնել իր վրայ ծանրացող բեռը՝ ի նպաստ կիլիկեան Աթոռին, այս վերջինին տալով Մայր Աթոռոյ փոխանորդութեան տիտղոս մը նոյն իսկ, ինչպէս էր դեռ երէկ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան պարագան, մենք կը նկատենք դարձեալ թէ ոչ միայն անարդար պիտի լինէր այդպիսի արարք մը, այլ նաև փաստակար:

Խօսելով առաջին կէտին վրայ նախ, պիտի ուզէինք ըսել թէ այդ չէ երբեք կիլիկեան կաթողիկոսական կեդրոնին ու թեմին բարգաւաճման բանաւոր և զործնական կերպը կամ միջոցը: Վարչական Մարմինները կամ գրութիւնները, առնո՞նք մասնաւորապէս որ կրօնաբարոյական բնոյթ ունին, ընդարձակուելով չեն զօրանար բնաւ. բայց զօրանալէ վերջ կրնան ընդարձակուել, եթէ սակայն իրենց նկարագիրը կամ զոյապատճառը իրենց հարկադրեն զայդ: Անթիլիաս ներքնապէս զօրանալով պէտք ունի այժմ և ո՛չ թէ ընդարձակուելու: Իր ներկան դեռ վատոյժ

վիճակին մէջ, ընդարձակումը ճապարղում միայն պիտի նշանակէր իրեն համար, այսինքն լայնօրէն չլատում ոյժերու:

Հոգեւոր Բարզէն Վեհի և Շահէ Արքեպսկի օրով իսկ, այսինքն երբ դեռ այդ կրօնաւատանին մէջ կ'ապրէին և կը գործէին անհամեմատ աստիճանով բարձր կարողութիւն ներկայացնող երկու հոգեւորականներ, այդ տեսակ իլծ կամ մտաւծում գետին չգտաւ երբեք այդ հողին վրայ: 1932ին, Եգիպտոսէն Անթիլիաս վերադարձին, երուսաղէմ այցելած ատեն, երբ մտերմօրէն հարցուցինք ողբացեալ Վեհին թէ ինք տեղեկութիւն ունէ՞ր արդեօք *Bourse Egyptienne*ին մէջ իրենց Աթոռը «Մերձաւոր Արևելքի Հայոց Կաթողիկոսութիւն» որակուած ըլլալէն, ինք բացորոշապէս հաւաստեց ո՛չ միայն անտեղեակ այլ նաև բողոքովին անհամամիտ ըլլալը այդպիսի բանի մը: Լոկ խօսք չէր որ կ'ընէր: Նոյնը գործնապէս ալ ցոյց տուաւ. երբ Ամերիկայէն և այլուստ բարեկամներ խնդրեր էին որ Աստուածաշուշնի Թարգմանութեան տն. դարեան յոբելեանին զլուխ անցնի, պատասխաներ էր թէ «Մայր Աթոռոյ պատկանեալ գործ է այդ»: Մեզի տնծաւնօթ չեն արդարև թունդ կիլիկեցիի ոգւով մշակած իր պատմաքննական հայեացքները Կիլիկեան Աթոռին անցեալին և նոյն իսկ ապագային մասին. բայց շատ աւելի քաջ ճանչցած ենք նկարագրի այն պարկեշտութիւնը, որով, ինչպէս բուն Աթոռակալը, Սահակ Վեհ, նոյնպէս և ինք ողբացեալ Աթոռակիցը վերաբերուեցան միշտ Մայր-Աթոռոյ հանդէպ, ոչ մէկ ատեն խորհելով որ և է ոտնձգութեան մասին՝ Լ'նդհանրական Հայրապետութեան շրջանակէն ներս, այս կամ այն կերպով կամ տիտղոսով:

Եւ այս՝ ոչ միայն որովհետև օրինական հաւատարմութեան կամ նուիրապետական ուղղամտութեան մարդը կ'ուզէր ըլլալ ինք, այլ մանաւանդ որովհետև և կը խորհէր թէ ոյժերու անխմաստ և անսպառ վատնում պիտի լինէր Աթոռին համար՝ իր այդ նորարոյս վիճակին մէջ շուրջանակի տարածուիլը. որմէ ներքնապէս փնաս միայն պիտի պատճառուէր, առանց արտաքինապէս որ և է օգուտ յառաջ գալու: Այս էր, բացարձակապէս, կարծիքը Շահէ Արքեպիսկոպոսին ևս, որ նոյն իսկ կը խորհէր էջմիածնի գերակշռութեան աւելի ոյժ տալ ինչ ինչ տեսակէտներով, առանց թէև Կիլիկեան Աթոռին նշանակութիւնը բոլորովին նսեմացնելու:

Արդ, ինչպէս անարկեցիքնք վերև, Անթիլիասի, որուն ներկայ վիճակը որ և է ատենէ աւելի այժմ իսկապէս պէտք ունի ներքին ուժեղացումի, պէտք է խնայել որ և է նոր և աւելի ծանրութիւն: Գիտօնի մը տիրանալը, անոր համար թէև առաւելութիւն և օրհնութիւն է անշուշտ, բայց չէ ամենայն ինչ, մանաւանդ թէ սկզբնաւորութիւն է նոր կարիքներու: Կարելի է ըսել թէ մերկ հող մըն է ան. զի եղած շէնքերը անցողական պէտքերու համար կանգնուած հասարակ շինուածքներ են տաղաւարի ձևով յարգարուած, որոնք երկար չեն կրնար տոկալ ծովկզրի այդ օտթին և թացութեան մէջ: Հարկ է հետզհետէ կառուցանել հոն դպրոց, միաբանութեան բնակարան, աշակերտաց ննջարան, տպարան, մատենադարան, հաւաքման կամ հանդէմներու սրահ, և յետոյ, եթէ ոչ ամենէն առաջ, Մայր Տաճար կաթողիկոսական Աթոռի. բայց ես թոյլ պիտի տայի ինձ ըսել, նիւթական այդ բոլոր շինութեանէն առաջ՝ կազմաւորել և զօրացնել անոր մէջ հոգևորական և մտաւորական կեանքը, այն ուղղութեամբ և

ողուով՝ զոր հոն սկսած և ըստ բաւականին յառաջացուցած էին Բարգէն ու Շահէ:

Այս է ահա էականը. ատոր պէտք է ուղղուին աչքերն ու հողինները. պատուական Գայրզնեան ամօլին պէտք է հետեւին ուրիշներ: Առանց անհատական պատկառելի բարեբարութեանց՝ կարելի չէ այդ հաստատութիւնը ճշին և բարգաւաճ, այսինքն հիւթապէս և իմացապէս կենդանի և առողջ վիճակի մէջ դնել: Բնագործականը կը նշանակէ տալ. իսկ կարենալ տալու համար պէտք է ունենալ նախ: Անթիլիսը սիրողները պէտք է անոր նկատմամբ իրենց համակրութիւնները այդ ուղղութեան վրայ դնեն, և ցանկան որ իր թերես անձուկ բայց կարևոր շրջանակին մէջ անիկա արդիւնաւորութիւն իրօք և իրաւամբ:

Այս մասին ունինք դեռ ըսելիքներ. բայց առայժմ նայինք մետալին միւս երեսը:

Բայց մենք չկրցինք հասկնալ նախ թէ ուսկի՞ց յանկարծ ծագեցաւ էջմիածինը այս ինդույն խառնելու իղձը: Եթէ փոխանակ լոկ գետինի գնման, կաթուղիկոսարանի, տաճարի և միաբնարանի հայն շինութիւն իսկ կատարուած լինէր այսօր հոն, պէտք պիտի լինէ՞ր արդեօք ընդհանրական հայրապետութեան թեմական քարտէսին վրայ զեղչուփներ կամ իրաւաւորութեանց մէջ փոփոխութիւններ կատարելու: Ի՞նչ կամ ի՞նչ կարգի էին արեւտեան հայութեան հետ պատերազմէն առաջ Մայր Աթոռոյ ունեցած յարաբերութիւնները կամ անոնց հանգէպ իր պարտականութիւնները՝ զորս այսօր իբր թէ չկարենայ զործադրել ան պատշաճօրէն:

Մեր ըմբռնումով, այդ յարաբերութիւնները կամ պարտականութիւնները զլիւսաւորաբար սա կերպերուն կը վերածուին. կրօնական, նուիրապետական, եկեղեցա-իրաւաբանական: Ըստ այսմ.

Ա. Բնդհանրական Հայրապետը, իբրի գերազոյն ուղղիչը, ուսուցողը և աւանդապահը Հայաստանեայց հաւատքին, կը հսկէ ժողովական օրէնքներով և կանոններով, հայրապետական հրահանգներով և տնօրինութիւններով և հաստատուն աւանդութիւններով ճշտաբանուած և ճանշցուած հայ դաւանութեան անթերի գործադրութեանը վրայ, այդ մասին հարկաւոր եղած բացատրութիւնները տալու կամ այդ առթիւ զոյցած վէճերը վճռելու. հեղինակութեամբ, ի հարկին եկեղեցական ժողովոյ զուամրումով:

Բ. Իբրեւ զուրի Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետական կազմին, կ'օրհնէ սուրբ միւռոնը, որով կը կատարուին հոգևոր շնորհաբաշխութիւնները, կը ձեռնադրէ եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանաւորները, այսինքն եպիսկոպոսները, անոնց ի հարկին տալով նաև պատիւ և տիտղոս արքութեան, և, ըստ արժանեաց, կը կատարէ տուչութիւն վարձուց և պատուոյ նշաններու:

Գ. Իբրեւ վերին դատաւոր եկեղեցական ատեանի, կ'ընդունի և նկատի կ'առնէ կրօնական և եկեղեցական, և այդ երկուքին վերաբերող վարչական հարցերը, որոնք իրեն կը մատուցուին կամ որոնց ինքը պէտք կը տեսնէ միջամտելու. եւ, ի հարկին խորհրդակից ժողովներու հետ միասին քննելով, վճիռ կ'արձակէ անոնց մասին, և կը կատարէ պատժական ամէն տնօրինութիւն կապիւլ և արձակելու:

Ի վերջոյ, գերագոյն պետի և բարձրագոյն վերահսկողութեան իշխանու-

թիւնը հանգամանօրէն և գիտակցութեամբ գործադրելու համար պարբերաբար կը զրկէ յանուն իր հոգեւոր տեսուչներ, պատուիրակներ և նուիրակներ, այցելելու, գործոց և պարագայից տեղեկանալու, և ոգևորելու և մխիթարելու համար:

Այս է, յիշեցնելով, Ամենայն Հայոց Հայրապետի դերը վերաբերմամբ իր հոգեւոր հօտին, մասնաւորաբար այն վիճակներուն, որոնք արտաքոյ են Ռուսաստանեայց մարզէն, որուն թեմական վիճակներու ազգային ժողովրդական կամ եկեղեցա-հասարակական գործոց մասին աւելի սերտ իրաւասութիւններ ունէր ազգին Վեհը, իբրև պատրիարքը Ռուսահայոց: Այդպիսի մասնաւոր իրաւասութիւններ ունի էլ միածին զեռ Ամերիկայի կամ Եւրոպայի այն հայ զաւուրներուն հանդէպ ևս, որոնց համար վաղուց, Խրիմեանի օրով կամ յետոյ մասնաւոր կանոնադրութիւններով իրաւակարգեր էին սահմանուած:

Տեղն է հիմակ հարցընել թէ էլ միածին ցարդ ե՞րբ թերացաւ մատնանշուած այդ պարտականութեանց մէջ՝ հանդէպ իր արեւմտահայ վիճակներուն և մասնաւորաբար անոնց որոնց առիթով է որ կը դուրս հարցը: Ոչ ոք պիտի կարենայ հաստատական պատասխան տալ այս հարցումին. զի ակներև են և բացատրութեան անկարօտ՝ էլ միածին գործն ու ընթացքը այս մասին:

Եթէ միտքերը դէպի այդ կողմ տանուին է օրինակը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան, որ՝ Մայր Աթոռոյ փոխանորդութեան տնտղոսին տակ՝ վերսկսողութիւնը կ'ընէր արեւմտահայ զրեթէ բոլոր թեմական շրջանակներուն, (սմ. պետական օրինաց մաս կազմող կանոնադրութեամբ մը, որ Ազգ. Սահմանադրութիւնն էր, հարկ է ընդունել թէ անոր պարագան բոլորովին տարբեր է նկատի առնել ուղուած պարագայէն: Պոլիս կրցաւ ընել այդ բանը, նախ՝ վանդի Օսմ. կառավարութիւնը ինքն իսկ կը փափաքէր զայդ, խորհելով որ այդ կերպով Թուրքահայ վիճակները պիտի դադրէին ուղղակի կախում ունենալէ էլ միածինէն, և մեծ չափով առաջը պիտի առնուած ըլլար ցարական քաղաքականութեան իր սահմաններէն ներս ընդմտումներուն. և յետոյ՝ որովհետեւ Թրքահայ այդ վիճակները, որոնք Պատրիարքարանի վերատեսչութեան ներքև համակերպոն շրջանակի մը մէջ կ'ամփոփուէին այդ Սահմանադրութեամբ, ամէնքն ալ միևնոյն կառավարութեան կը պատկանէին, ենթակայ լինելով միևնոյն օրէնքի: Այս պատճառաւ, Պատրիարքարանի կամ Սահմանադրութեան իրաւասութիւնը կը հեղինակաւորէր անոնց վրայ պետական զօրութեամբ նոյն իսկ:

Հիմակ որ ակնարկուած այդ վիճակներէն իւրաքանչիւրը (Լիբանան, Սիրիա, Պաղեստին, Եգիպտոս, Կիպրոս, Իրաք) ուրոյն պետութեան մը կը պատկանի, հիմակ որ այդ պետութիւնները սկսած կամ սկսելու վրայ են փոքրամասնութեանց համար մշակել կանոնադրութիւններ՝ որոնց համանմանութիւնը ոչ ոք կրնայ երաշխաւորել, եթէ այդ վիճակները հայ ժողովրդական-եկեղեցական վարչութեան տեսակէտով ստորադասուին Անթիլիասի, ո՞ր պետութեան օրէնքը պիտի հեղինակաւորէ այս վերջինին, այսինքն անոր կեդրոնին մէջ կազմուելիք գերագոյն ժողովի մը ազդեցութիւնը իրեն ենթարկեալ այլազան վիճակներու ժողովներուն վրայ: Այդ վիճակներուն միջև ներքին և անայլալ համաձայնութեան մը յոյսը կրնա՞յ այսօր փարատել այդ մասին որ և է մտավախութիւն, երբ նախապատերազմեան տարիներուն, այսինքն ազգային կեանքի

աւելի հանդարտ օրերուն, միևնոյն վիճակի մը մէջ եղած զանազան քաղաքներու հայ համայնքներ չէին հանդուրժեր երբեք իրենց շրջանակի կեդրոնին ենթարկուելու, միևնոյն Առաջնորդի գաւազանին տակ ուրոյն առաջնորդութիւններ կազմուելու հարկ ստեղծելով քանիցս: Բայց մանաւանդ, այժմ անշատ և անկախ այդ նոր պետութիւններէն ո՞րը պիտի արտօնէ որ իր դրօշին ներքեւ ապրող հայ համայնք մը ներքին վարչութեան այս կամ այն ձևով մը կախում ունենայ ուրիշ պետութեան մը մէջ ցուցուած կեդրոնէ մը:

Կարծուածէն շատ աւելի բարդ է հարցը. և, կը կարծենք որ, եթէ լըջօրէն նկատի առնուի ան իր խորքին և բոլոր կողմերու վրայ, աւելի բանաւոր պիտի համարուի չղբաղուիլ այժմ անով: Լուսազոյն և ամենէն գործնական կերպն այն է որ ամէն հայ համայնք ջանայ սիրաշահիլ իր բնակած երկրին պետութեան բարեհաստեղծութիւնը՝ իր կրօնական, կրթական, բարեօրական և ցեղական մշակութային ինքնութիւնը ապահովող պայմաններու մասին, զուտ հոգեւոր և կրօնական տեսակէտով մնալով միշտ ԼՂմիածնի ստորադասեալ:

ԼՂմիածին որ և է ատենէ աւելի պէտք ունի Սփիւռքի բովանդակ Հայութեան հաւատարմութեան. ու մենք ամէնքս ամէն ժամանակէ զերիվերոյ աստիճանով հարկադրուած պէտք է զգանք ինքզինքնիս կատարելու անոր հանդէպ մեր պարտականութիւնը:

Հոգեւոր վերադիտողութեան գործը, որ պաշտօնն է Մայր-Աթոռոյ, իր Պատուական Գահակալը ան աւելի կատարէ որքան խոհական՝ նոյնքան քաջարութուն կերպով: Պէտք չէ շարժել պատուաւորչի նուիրական գահը, ո՞ր և է չափով, ո՞ր և է կերպով: Ընդհանրական Մայր-Աթոռը չի դժգոյսի երբ Կլիկեան մասնաւոր կաթողիկոսութեան Աթոռին հանդէպ ամէնքս ցոյց տանք ջերմ համակրանք, և քաջալերական անվերապահ վերաբերմունք անոր զարգացման և զօրացումին համար. բայց ազգին իսկ հանդէպ արդարամիտ մնալու կարիքը կ'ազդարարէ մեզի թէ պէտք չէ զայն մոռնալ՝ զայս յիշելու համար: Սա՝ պատմական հարկադրանքներու ծնունդ՝ կը պահէ դեռ անտարակոյս իր զոյլութեան պատճառը, իսկ ան՝ մեր ազգային և կրօնական իտէպին հետ կապուած անհամեմատ սրբութիւն՝ ամէնքս կը հրաւիրէ իրեն նկատմամբ աննահանջ պատասճանաչութեան:

«Չայս արժան է առնել և զայն չթողուլ»։ Եւ պէտք է լինի, այս հարցին մէջ մանաւանդ, մեր ուղեգիծը: Տարբեր ընթացք, ըստ մեզ, անհարկի փութկոտութիւն է միայն:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՕՐԻՆԱԿԻՆ ԴԱՍԸ

(Դ. ԿՐԵԱԿ ՅԵՏ ԶՍԿԻ) (Ա. Պետ. Ծ. 1-14)

Որ եւ է անձի համար, որ իր տարիքին կամ աստիճանին կամ արժանիքին բերումով զլխաւոր է կարգուած առաւելապէս բարոյական սկզբունքներով առաջնորդուող Հասարակութեան մը կամ Հաստատութեան մը, չկայ իր ստորագրած անհրաժեշտութիւնները միայն ազդելու աւելի ուղիղ եւ զօրեղ միջոց, քան անձնական օրինակին հերքորութիւնը: — Որպէսզի սակայն, մարդ մը իր կեանքովն իսկ կարենայ այդքան շինիչ տպաւորութիւն մը ընել իր շուրջիներուն վրայ, պէտք է որ անոնք, այս վերջինները, զգան եւ համոզուած լինին թէ իր խառնալէն հարկադրած տառապանքներէն չվախցող եւ անոր վերջնական յաղթանակին վստահութեամբ լուսաւորուած հոգի մըն է որ կ'ապրի անոր մէջ. թէ իրենց նկատմամբ անոր վերաբերումը բոլորովին նոյն է, ինչ որ է բարի հովիւին՝ իր խնամքին յանձնուած հօտին նկատմամբ. միամիտ, անշահադէտ, ո՛չ թէ տիրակալելու փառասիրական իղձերէ՝ այլ ծառայութեան գործ մը կատարելու ազնիւ եւ ինքնակամ պարտաստակաւորութենէ շարժած, առ առաւելն հանդերձեալին մէջ յաւիտեանական վարձատրութեան մը սուրբ մտածութենէն այսինքն կրօնական համոզումներէ մղուած:

Երբ մեծը կամ պետք ա'յապիսի ոգւով միայն կը վարուի իրեն հետեւողներուն հետ, անայլալ բարութեան այն կանոնով՝ որ ստույգ սիրոյ իմաստութիւնն է, այսինքն իջնելով՝ խոնարհելով միշտ դէպի անոնց մէջն մի կարիքն ու վիշտը, ո՛չ միայն ասոր համար անոնց համարումին մէջ բան մը չի պակսի իր հրապուրէն եւ հմայքէն, այլ ընդհակառակն իր շրջանակը կը պայծառանայ տեսականով քրիստոնէական առաքինութեանց ազնուագոյնին, որ խոնար-

հուիւնն է՝ հեղութեան, համեստութեան եւ անարգանքի քաղցրութեան կենցաղի մը մէջ գործադրուած: Ու ա'յ ոչինչ կրնայ վերգովն ներդաշնակութիւնը՝ հասարակութեան եղբայրական կեանքին մէջ, վասնզի ամէնքն ալ, ազդուած վերին օրինակէ, կը հասկնան թէ ի՜նչ խեղճ ունայնամտութեան արդիւնք են անձնահաճ այն յաւակնորդութիւնները, որոնց զոհ կ'երթան յաճախ ամբողջ ժողովուրդի մը բարոյականն ու խաղաղութիւնը:

Ոչ միայն երիտասարդը ծերին, այլ ամէնքը իրարու հանդէպ, առանց հապակի եւ նոյն իսկ դասակի խտրութեան, կը լեցուին խոնարհութեան՝ իրեւ բոլոր քրիստոնեաներուն հասարակաց առաքինութեան մը նոյն զգացումովը: Աստուծոյ առջեւ հաւասարներ լինելու, ամէն ինչ որ բարի եւ արժէքաւոր է կեանքին մէջ՝ Աստուծոյ միայն պարտական լինելու, փրկութեան միակ հեղինակը՝ ճշմարիտ երջանկութեան միակ աղբիւրը զԱստուած միայն ընդունելու սկզբունքը, հպարտութեան աստուածը ոչ մէկք եւ մղուելուն մ'ըլլալու տեսութիւնը հաւատքի էական կէտեր եւ կեանքի հասարակաց կանոն կը դառնան ամէնուն համար. գիրինք իրենց երկնաւոր Զօրմէն բաժնող անշրպեալ այնքան մեծ է անոնց ըմբռնումով որ ունէ է տարբերութիւն որ կրնայ գոյութիւն ունենալ հասարակութեան անդամներուն միջեւ՝ անզգալի կը դառնայ ինքնին եւ կը ջնջուի հարկաւորապէս անոր առջեւ:

Այս համոզումը հետզհետէ ա'յնքան կը խորանայ կ'արժատանայ ամէնուն գիտակցութեան մէջ՝ իրեւ քրիստոնէական բարոյականի մարտկոցներ յարիւսի, որ զայն խախտելու ճնոյթ ունեցող կամ կտրուած առթող որ եւ է ազդեցութեան դէմ միշտ արթուն լինելու փոյթը ամէն մէկը իրեն համար կը համարի աւագ պարտականութիւն: Զայն խափանելու, եղբայրական սիրոյ եւ խոնարհութեան այն կեանքը թուեալու որ եւ է փորձ անոնց կողմէ կը նկատուի զազանական արարք մը, որ խորամանկութեամբ եւ կատաղութեամբ կը ձգտի չար դիտողներու զոհ դարձնել ինչ որ բարի է եւ ազնիւ, կամ զուսպին մտայնութիւն՝ որ կատարական կը լրտեսէ հաւատքի մարդուն տկարութեան եւ քնէութեան

վայրկենաները, ամենէն չըստպատուած բու-
պէլին յարձակելու համար անոր վրայ:

Այդպիսի թշնամիի մը դէմ ինքզինքը
կարենալ պատասխարելու համար, քրիստոն-
եան չունի ուրիշ միջոց բայց եթէ արթուն
լինել իր բարոյականին հանդէպ, ամուր՝ իր
կրօնական համոզմունքներուն մէջ, և չմոռ-
նալ թէ աշխարհի վրայ ամենուրեք բոլոր
իր հաւատակիցներուն՝ հոգեկան տառապան-
քի նոյն բաժակն է որ կը մատուցուի շա-
բունակ, բայց ամէնքն ալ կ'արհնան միշտ
աներկմիտ այն վստահութեամբ թէ Քրիս-
տոսի հետ չարչարակից եղողներուն անա-
ռիկ իրաւունքն է անոր հետ ի վերջոյ փա-
ռակից լինելու երջանկութիւնը:

Ու այս ամէնը, Հատարակութեան մը
կեանքին մէջ Հաւատքի, Յոյսի եւ Սիրոյ
անոյշ եւ հօր այս բարգաւաճանքը, թող
զարմանալի չլռուի ընտել, պտուղն է՝ բարի
եւ ճշմարիտ հոգիւնի օրինակին ազդեցու-
թեանը իր Հօտին վրայ:

Թ. Ե. Գ.

«ԱՍՏՈՒԱԾ ԼՈՅՍ Է»

(Ե. ԿԻՐՍԿԻ ՅԵՏ ԶԱՏԿԻ) (Ա. Յովի. Ա. 1-10)

Աւետարանին, և մասնաւորաբար Յով-
հաննէսեան աստուածաբանութեան մէջ,
աւելի բարոյալիտական քան թէ զուտ իմա-
ցաբանական առումով է որ կը գործածուի
նօմարսութիւն բառը. անիկա կը նշանակէ
տարբեր բան մը քան ծանօթութեան կամ
դատումին բացարձակ համաձայնութիւնը
իրողութեանց իրականութեան հետ, ինչպէս
սովոր ենք հասկնալ զայն ընդհանրապէս:
Աստ' համար է որ այս հատուածին մէջ երբ
«առնել» այսինքն գործադրել (pratiquer)
բառը կը կիրաւորուի ճշմարտութեան մասին,
ըսել կ'ուզուի «գործել համաձայն բարիին
յաւիտեանական եւ բացարձակ օրէնքին»:

Ճշմարտութիւնը արդարեւ լոկ մտքի
տեսութիւն մը կամ գաղափար մը չէ, այլ

աւելի՛ գոյացական բան մը՝ իրողութիւն մը,
ոչ թէ սակայն մեր զգայարներուն հն-
թարկուած իրողութիւնը, որ պատահական
է յաճախ և խաբուսիկ, այլ իրողութիւն
գինքն յինքնահոյ: Միտքին մէջ լինելէ ա-
ռաջ՝ կեանքին մէջ, խօսքին մէջ լինելէ ա-
ռաջ՝ իրին մէջ է ան, մենէ անկախաբար
ունեցած կեանքի մը և իրականութեան մը
մէջ: Բան մը ճշմարիտ է, երբ ոչ թէ է ինչ
որ կը տեսնենք թէ է, այլ երբ է ինչ որ
պարտի լինել. խօսք մը ճշմարիտ է ոչ թէ
երբ կը լսենք թէ կ'ըսէ ինչ որ կ'ըսէ, այլ
երբ կ'ըսէ ինչ որ պարտի ըսել:

Երբ Աւետարանիչը կ'ըսէ «Աստուած
լոյս է», իր բնագիտական իմաստովը չէ
անշուշտ որ կը գործածէ այդ վերջին բառը:
«Լոյս» հոգ կը նշանակէ բացարձակ ճշ-
մարտութիւն: Ի՞նչեղէ՞ք, Աստուած ո՞չ թէ
լոյսն է կամ լոյս մը, այլ լոյս, այսինքն
կատարեալ, անթերի և յաւիտեանական ճշ-
մարտութիւնը, բարիին օրէնքն ու բացար-
ձակ իրագործումը: Աստուած լոյս է. ինքն
իսկ բառ նախ զայդ իրեն համար. «Ես եմ
լոյսն ճշմարիտ». ու ճշմարտութիւն. «Ես
եմ . . . ճշմարտութիւն»): Բայց Աստուած
լոյս է և ճշմարտութիւն, մեզի համար, ի
սէր մարդուն. այսինքն որպէսզի տանի
զմեզ լոյսին կամ ճշմարտութեան:

Ըսինք թէ բան մը ճշմարիտ է երբ է
այն՝ ինչ որ պարտի ըլլալ. հարկ է աւել-
ցընել. երբ մարդ չէ այն՝ ինչ որ պարտի ըլ-
լալ, երբ չ'ընենք ինչ որ պարտի ընել՝ ի զուր
ճանչցած կ'ըլլայ ճշմարտութիւնը, քանի
որ ինքը չէ ճշմարտութեան մէջ: Որպէսզի
մարդ ճշմարտութեան մէջ լինի, պէտք է
որ համաձայնութեան մէջ լինի ոչ այսինքն իր
կոչումին եւ իր կեանքի նպատակին, այլ
նաեւ մարդկային կեանքի նպատակին հետ:

Արդ, մարդկային կեանքին նպատակն է
միութիւնը իրարու հետ և այդ կերպով նաեւ
Աստուծոյ հետ. այդ նպատակին իրագործ-
մանը մէջ է որ մարդ, իրեն ընկերակիւն
և կրօնական էակ գերազանցապէս, կը գտնէ իր
կատարելութիւնը, այսինքն իր լինելութեան
պատճառին լրումը. իսկ այդ միութիւնը կամ
կատարելութիւնը սէրն է ինքնին, մաքուր,
ամբիծ, հոգևոր, սուրբ սէրը:

Ով որ չը սիրել, ով որ չ'ունի այդ բարձր
ու գերազանց սէրն» կը ստէ իր կոչումին,
այսինքն ճշմարտութեան մէջ չ'լինիր. մեր՝

ճշմարտութեան մէջ լինելը անկէ պիտի հասկցուի, ինչպէս կ'ըսէ սիրոյ աշակերտը, որ սիրենք զիրար: Սէրն է որ իր բուն իմաստան է գերլին մէջ կ'երևցնէ մեզի՝ լոյսը, այսինքն ճշմարտութիւնը: Ասոր համար է որ կը հաւատանք թէ Աստուած — լոյս և ճշմարտութիւն — սէր է նոյնքան և նովին իսկ: Մարդս լոյսով, ճշմարտութեամբ և սիրով է որ կ'երթայ Աստուծոյ, այսինքն Աստուծով առ Աստուած:

«Շնորհք եւ ճշմարտութիւն», սէր եւ ճշմարտութիւն. երկուքը մի՛ այսինքն միշտ եւ միասին են՝ քրիստոնէական հաւատքին մէջ. Քրիստոս այս երկուքն իրարու խառնեց միացուց փրկութեան սկզբունքին մէջ. Միածինը մարմին առաւ, Բանը մարդացաւ և մեր մէջ բնակեցաւ չլի շնորհք և ճշմարտութեամբ. Աստուծոյ ողորմութիւնը և խաղաղութիւնը մեզի եկան և ճշմարտութեամբ և սիրով (Բ. Յովհ. 3), ու Քրիստոսի արիւնը, այսինքն արեամբ մահը, արդիւնքն է Սիրոյ և Ճշմարտութեան, հետեանքը՝ մարդը սիրոյ և ճշմարտութեան տանելու աստուածային նախասահմանալծարին:

Ի բնէ և իրապէս մեղանչական ենք. Աստուած ինքն իսկ կը հաստատէ զայս, իբրեւ պտուղ իր սիրոյն՝ թողութիւնը և փրկկութիւնը տրամադրելով մեզի: Եթէ չ'ընդունինք թէ այդպէս է, եւ ինքզինքնիս համարեմք անմեղ, «համաձայն գործած չենք լինիր բարին յաւիտենական և բացարձակ օրէնքին», արհամարհելով աստուածային շնորհը. իսկ եթէ Աստուծոյ հանդէպ ճշմարտութեան մէջ քայլենք՝ կը լուսաւորուի զիտակցութիւննիս, վերահասու եւ լի լինենք մեր մեղապարտ բնութեան, կ'ըմբռնենք մեր անհուն կարելի փրկութեան համար. իր լոյսովը ճանչցած կ'ըլլանք զինքն ու զմեզ. ու այդ կրկնակ ծանոթութեան շնորհիւ կը պայծառանայ մեր մէջ ընկերակցութեան՝ քրիստոնէական եղբայրութեան ոգին, ամենէն աստուածային բարիքներէն մին մեր կրօնքին:

«Աստուած լոյս է», այսինքն Ճշմարտութիւն և Սէր. Աւետարանը միայն կը հաստատէ զայս անառարկելիօրէն:

Թ. Ե. Գ.

ՓՈՒՐԻՍԸ ԿԱՍ ՎԻՃԱԿԱՅ ՏՕՆԸ ՀԻՆ ՀՐԷԻՑ ՄՕՏ

Այս տօնը հաստատուեցաւ ի յիշատակ Հրէից ազատութեան՝ Եսթերի օրով:

Արտաշէսի (Ասուերոս) նախարարը՝ Համան՝ հրովարտակ մը ձեռք բերած էր թագաւորէն, որուն համաձայն երկրին բոլոր Հրեաները բնաջինջ պիտի ըլլային: Փոքրով այսինքն Վիճակով որոշուեցաւ կոտորածին օրը, որ էր տասներեկուերորդ ամսուան (Ագար) տասներեքերորդ օրը, որով Հրէից գրեթէ մէկ տարի պայմանաժամ կը տրուէր տակաւին: Յայտնի է թէ Եսթերի միջամտութեան շնորհիւ ետ առնուեցաւ չարադէտ հրովարտակը ու Համան զատապարտուեցաւ մահուան: Ասոր վրայ սուրհանդակներու միջոցաւ երկրին ամէն կողմը բնակող Հրեաներուն ազդարարուեցաւ որ պաշտպանեն ինքզինքնին: Կոտորածի սահմանուած օրը Հրեաները ոչ միայն իրենք զիրենք պաշտպանեցին, այլ յարձակեցան նաեւ իրենց թշնամիներուն վրայ ու մեծ թիւ մը կոտորեցին անոնցմէ: Շուշան կամ Շօշ մայրաքաղաքին մէջ կոտորածը տեսց մինչև հետեւեալ օրը: Անկէ յետոյ կոտորածին յաջորդող Ագար ամսուան 14 և 15 օրերը Հրէից համար ուրախութեան և կոչունքի օրեր եղան: Եսթեր և Մուրգքէ փափաքեցան որ այս տօնը յաւերժանայ, պայմանաւ որ տօնէն առաջ օր մը Հրեաները ծոմով ու լաց ու կոծով անցնեն ի յիշատակ այն ծոմապահութեան զոր ըրաւ Եսթեր Արտաշէսի ներկայանալէ առաջ (Եսթեր Դ. 16, Թ. 17-32): Տօնի երկու օրերը կոչուեցան նաեւ «Մարդոքեական օրեր» (Բ. Մակ. ԺԵ. 37) ու ծոմապահութեան օրն ալ կոչուեցաւ «Եսթերի ծոմ»:

Թալմուտ կ'ըսէ թէ այս նոր տօնը զըժուարաւ մուտ գտաւ Պաղեստինի մէջ, 162 թուին (ն. Ք.): Զայս կը հաստատէ նաեւ Մակարայեցոց զիրքին մէկ ակնարկութիւնը (Բ. Մակ. ԺԵ. 37): Ասոր համար է դուցէ՛ որ այս տօնին չկապուեցան ո՛չ կրօնական արարողութիւններ և ո՛չ զոհերու մատու-

ցումներ, այլ միայն սինակոններու մէջ հաւաքութիւններով բաւականացան. Հոն. տօնին նախընթաց օրը կը կատարէին Ծննդոց գիրքի իէ - Լի գլուխներու ընթերցումը ու ուղորմութիւն կը բաշխէին աղքատներուն, որոշեալ անոնք եւս կարենային ուրախանալ հետեւեալ օրը. իսկ բուն տօնին օրը կը կարդային Եսթերի գիրքը, զոր, Հրէից կարծիքով, երեք պիտի չխափանէ Աստուած, ինչպէս պիտի չխափանէ Մովսէսի Օրէնքը. Այս ընթերցումէն անբաժան էին մեծաթխոր ցոյցեր, մանաւանդ սկսեալ այն պահէն երբ տոն ոչ-կրօնական բնոյթ մը կ'առնէր. Այս ցոյցերուն պատճառն է որ, կը խորհին ու մանք, համառոտեցաւ Եսթերի գիրքը, ուր բնաւ չէր երեւեր Ենօփայի անունը. Ներկաները ի լուր Համանի անուն կը գոչէին միաբերան. «Թո՛ղ անիծուի անոր անունը» կամ «Թո՛ղ ապականուի չարերու անունը»: Այն ատեն մանուկները ձեռքերնին իրարու կը զարնէին ու նստարանները կը ծածկէին. Անէծքի խօսքեր կը կրկնուէին նաև ընթերցումի աւարտին՝ այսպէս. «Անէ՛ծք Համանին. Օրհնութիւն Մուրդէին. Անէ՛ծք Զերէսին (Համանի կինը). Օրհնութիւն Եսթերին. Անէ՛ծք կռապաշտներուն. Օրհնութիւն Իսրայելացիներուն. Օրհնութիւն Արքոնային (Համանը կախողը):

Եղաւ ժամանակ՝ երբ Հրեաները Համանի պատկերին հետ խաչ մըն ալ կ'աւրէին, բայց Թէոդոս կայսր ետքէն խտրութիւնց այս սրբապղծութիւնը:

Փութիմի տօնէն անբաժան խնճոյքներու ատեն, կ'ըսէ Թալմուտը, ամէն ոք պէտք էր խմէր այնքան՝ որ այլեւս չկարենար իրարմէ որոշել «Անէծք Համանին» և «Օրհնութիւն Մուրդէին» ասացածները:

Արդի Հրեաներն ալ Պասքի տօնէն մօտաւորապէս ամիս մը առաջ կը տօնեն Փութիմը մինեւոյն կերպով, այսինքն կը կարդան Եսթերի գիրքը և գոռու մ գոչումներ կ'արձակեն ի լուր Համանի անուն, ու ապա խնճոյքի կը նստին իրենց տուններուն մէջ:

Հայացոյց՝ Մ. Յ. Ն.

ԵՐԱԽԱՅՐԵԱՅ ԸՆԾԱՅԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ՕՐԷՆՔԻՆ ՄԷՋ

Երախայրէք ըսելով կը հասկցուի երկրի առաջին բերքը թէ՛ բնական զիճակի մէջ և թէ՛ պատրաստած ձեռով:

1. Բնական բերեցու երախայրիք. — Օրէնքին համաձայն երկրի առաջին բերքերը պէտք էր Աստուծոյ ընծայուէին՝ իր Տան մէջ (Ելք ԻԿ. 19, ԼԻ. 26). Բերքերը կը դասաւորէին կողովի մը մէջ ու կը յանձնէին պաշտօնի վրայ գտնուող քահանային՝ սա խօսքերը արտասանելով. «Կը գահանամ Տիրոջմէն, որ մտայ այն երկիրը՝ որուն համար Տէրը մեր հայրերուն երգում ըրած էր տալու»: Երբոր քահանան առնէր կողովը ու գնէր սեղանին վրայ՝ իսրայելացին նորէն կ'արտասանէր բանաձև մը՝ յիշեցնող ինչ որ Աստուած ըրած էր իր հայրերուն ու կը վերջացնէր այսպէս. «Ու հիմայ, ո՛վ Տէր, ինծի տուած երկրիդ երախայրիք քեզի բերի» (Բ. Օրէնք ԻՋ. 1-10):

Թալմուտին համաձայն ընծայուելիք բնական բերքերն էին հետեւեալները. ալ՝ նիւ ցորեն, գարի, խաղող, թուզ, նուռ, ձիթապտուղ ու մեղր, այսինքն Պաղեստինի յատուկ եօթը բերքերը:

Իբրեւ երախայրիք ընծայուելիք բերքերը պէտք էր ըլլային թարմ ու լաւ տեսակէ, Հեռու վայրերի եկողները կրնային ընծայել չոր թուզ ու չամիչ:

Օրինաց վարդապետներու կարգադրութեան համաձայն երախայրիքի քանակը պէտք էր ըլլար առնուազն վաթսուէն մէկ: Ընծայաբերութեան ժամանակն էր Պենտեկոստէնէն մինչև Նաւակատեաց տօնը:

Ի մէջ այլը երկու ընծայաբերութիւններ հանդիսաւոր կերպով տեղի կ'ունենային, այն է, գարիին՝ Զատիկին (Ղեւտ. ԻԿ. 10, 11) և ցորենին՝ Պենտեկոստէին, որ կը կոչուէր նաև «Երախայրեաց տօն» (Ելք ԼԴ. 22, Ղեւտ. ԻԿ. 17):

Երախայրեաց ընծայաբերութեան համար մանրամասնեալ ծիսական արարողութիւն մը հաստատուեցաւ հետագային: Պատուները կը շարէին ուսանիի կամ կնիւնի ոստերէ շինուած և ոսկէզօծուած կամ ար-

ծախազօծուած կողմնեւրու մէջ, յատակը՝ զարի, անոր վրայ՝ ցորեն, յետոյ ձիթապտուղ, մեղր, նուա, թուղ ու խաղող։ Երբ ընծայաբերողներու խումբը շարժիլ սկսէր՝ թափօրին առաջնորդը կը գոչէր։ Սկիւթ ելցուց ի Սիոն առ Տէր Աստուած մեր» (Երեմ. ԼԼ. 6)։ Թափօրին կ'ընկերանար ոսկէզօծուած եղջիւրներով կով մը, որ վրան ձիթիկի ձիւղ մը կը կրէր։ Ծամբու ամբողջ տեւողութեան շարունակ կը կրկնէին Սաղմոսի հետեւալ տունը. «Ուրախ եղէ հո ոյք սաէին ցխ» ի տուն Տհաոն երթիցուք մեք» (ՃԻԼ. 1)։

Քահանայից գաւիթին մէջ իւրաքանչիւրը ընծայաբերող քահանայի մը օգնութեամբ կը շարժէր իր կողովը, արտասանելով Սաղմոսի վերոյիշեալ տունը։ Ապա կողովը սեղանին վրայ կը դնէին ու կը մատուցանէին զոհը։

Քահանաներու ու Ղեւտացիներու կը պատկանէր երախայրիքը, որ անոնց հասփնէն էր, ինչպէս էին տասանորդները, ընծայուած զոհերու մէջ մասը, պատերազմի աւարին մէջ յիսնորդը՝ պարզ քահանաներուն համար ու մէկ հարիւրերորդը՝ քահանայապետին համար, նաեւ զանազան զուամարներ կամ ինչքեր՝ արուած ուխտի մը փոխարէն կամ իբրեւ տուգանք եայլն։

2. Պատարասուած պսուղներու երախայրիք. — Օրէնքը կը թոյլատրէր նաեւ պտուղներէ ու հողի բերքէն պատրաստուած երախայրիքներ, զոր օրինակ՝ ալիւր, նոր գինի, ձէթ, նաեւ՝ ոչխարի բուրդ եայլն։ Պատարասեալ ալիւրի երախայրիքին կ'ակնարկէ ըսելով. «Թէոր երախայրին սուրբ է, նաեւ զոհգուածը» (Հոմ. ԺԼ. 16)։ Նուէրին քանակը (որու մասին որչա՞ սահմանում մը չկայ Օրէնքին մէջ) պէտք էր ըլլար առ նուազն յիսունէն մէկ։ Ումանք կը զոհանային վաթսուէն մէկով։

Երախայրիքը կրնային տալ իրենց ուսուցած քահանային։ Ատիկա պարզ տուրք մըն էր նուիրապետական դատակարգին սահմաններէ եւ չունէր ոեւէ նուիրական բնոյթ։ Ինչպէս պատահեալաւ Բաբելոնի գերութենէ զարձին, Հրեաները բերեմն կը բազմապատկէին իրենց նուէրները, որպէսզի քահանաները աւելի եռանդով ծառայէին Տհաւարին մէջ։

3. Նրախայրիքին նւանալութիւնը. — Այս ընծաներով Խորայկացիք՝ ի նշան եւրախտագիտութեան՝ իրենց հնազանդութիւնը կը յայտնէին Աստուծոյ, որ տէրն էր ամէն բարիքներու։ Միևնոյն ժամանակ կը հաճեցնէին զԱստուած իրենց հանգչեալ ու նոյն բարիքները կ'ապահովէին ապագային համար։ Նոյն սովորութիւնը ունէին շատ մը կուսապաշտ ազգեր, ինչպէս Նիլոպոտացիք, որոնք իրենց չաստուածներուն ու քուրմերուն կ'ընծայէին զոհներու մէկ չորրորդը եւ երբեմն նոյնիսկ ամբողջ հողամասեր։

Հայացոյց՝ Մ. Ս. Ն.

ՀԱՒԱՏՏՈՒՄ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ՑՈՒՊԵՐ

ԲԱՐԻՔ ԸՆՏԵԼՈՒՆ ՈՒՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եթէ կայ վարձաւուրքեմն հաստատուած օրէնք մը, այն ալ սա է թէ մարդ որքան աւելի բարիք բնէ՝ այնքան աւելի հանոյք կը գտնէ զայն ընկելու մէջ։ Միակ կայծ մը, եթէ չը կորսուի եւ գտնէ փակշիւք սեղ մը, կը հրդեհէ ամբողջ կեանքը. բարեգործական ամեն արարքի մէջ բան մը կայ միշտ մեր բնութեան համաձայն եւ արժանի. հոգին, գրաստութեան մքնդութիւն մէջ ինկնալիս այնքան զոհ կը գցայ որ որքան աւելի ընչէ այդ օդը՝ այնքան աւելի չ'ուզեր ընչել ուրիշ օդ։ Ուղիւղ գործ կատարելուն մէջ ուրախութիւն կայ. ուրախութիւն՝ այնքան աւելի կենդանի՝ որքան աւելի քիչ նախաեստուած է ան, եւ զոր ձեռք բերելու համար հարկ եղած է յաղթահարել բնութեան եւ զգայարաններու հզօր դիմադրութիւնը։ Ահա թէ ինչո՞ւ համար գրաստութեան հանդիմանը, եթէ ներելի է այսպէս կոչել զանոնք, չեն թառամիր երբեք, եւ թէ ինչո՞ւ համար զանոնք անգամ մը զգացողները միշտ աւելի համ կը գտնեն անոնց մէջ. որպէս թէ անոնց մէջ ըլլար սաստուածային գաղտնիք մը՝ որ միշտ աւելի կը պարզուի. իբրեւ թէ կեանքին մէջ եղած ըլլար զաւիթաքի մը՝ հեծգնեւ միշտ ա՛յնպէս դարձկար, որուն վրայ մարդ չի կրնար կանգ առնել։

Ա. Վ.

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱՐԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԵՐ)

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ե. զարու ընդհանուր նկարագիրը այսպէս համառօտակի ներկայացնելէ վերջ, յաւելուածական գլուխի մը մէջ կը փորձէ գծել նաեւ անոր արդի պատկերը:

Կանգ կ'առնէ մասնաւորապէս ազգային ոգիին առջև զոր անկիւս ունեցած է սկիզբէն ի վեր, և ունի այսմ ես, և որ կը բարացուցէ գոյն: — Հայ ազգը իր կրօնքին և Եկեղեցիին ծնունդն է. Վարդանանց պատմիչին խօսքը, «Հայր մեր զսուրբ Աւետարանն գիտեմք և մայր՝ զուսուրբ Եկեղեցի կաթողիկէ», հոռոտրական ճիշդ մը չէ, այլ ազգային գիտակցութեան դաւանանք մը: Այդ համոզումով ապրիւր է միշտ ազգը իր դարաւոր կեանքի ամբողջ ընթացքին. «Հայաստանեայց Եկեղեցին է այն միակ հաստատութիւնը, որ կը միացնէ Հայը, կը պահէ Հայուն ազգայնութիւնը, ընկերական կեանքը և կը շնչոտէ անոր քաղաքացիական գիրքն ու իրաւունքը»: Ասոր բնազդովն է որ գրեթէ միշտ, իր բնաշխարհէն դուրս ալ, ուր որ հաստատուած է իբր գաղութ՝ նախ մտածած է իր Եկեղեցին ու նենայու հարկին վրայ: Ասոր համար է որ իր Եկեղեցին ազգային է եղած և ժողովրդական. ազգային՝ որովհետեւ անով արտայայտուած ու պահուած է իր իսկութիւնը և նկարագիրը. ժողովրդական՝ ոչ միայն որովհետեւ ժողովուրդը, այսինքն աշխարհիկ տարրը կարևոր բաժին մը ունի անոր կառավարութեան մէջ, այլ նաեւ որովհետեւ ժողովուրդին կեանքէն անբաժան է ան, իրեն անոր ընտանեկան, ընկերական, քաղաքացիական և քաղաքական կեանքի տարանջատութեանց մէջ անոր ամենէն միացուցիչ ազդեցիւր: Այնպէս որ կրօնքը ազգէն կամ Եկեղեցին ժողովուրդէն գատեւու ձեռնակը աղիտաւոր միայն պիտի ըլլար Հայուն թեան համար:

Հայ Եկեղեցւոյ այս ազգային և ժողովրդական նկարագրին կազմութեան օգնած են կարգ մը պարագաներ. զոր օրինակ՝ դաւանաբանական պարզութիւնը իր քրիստոնէական հաւատքին, որ տւելի աւետարանական է եղած քան թէ վարդապետական: Հայ Եկեղեցին աստիճանաբար դարձնոց մը չէ եղած». վարդապետական վէճերէ չէ սերած տարուիլ. իր այս ընթացքը, որ տեսակ մը լայնախոհութիւն չինած է իր մէջ, իրեն թերեւ փնտած է ինչ ինչ տեսակէտներով, ոչ միայն օտար Եկեղեցիներուն այլ նաեւ իրմէ բաժնուողներուն հանդէպ թոյլատու ընելով զինքը, բայց ժողովուրդին սիրտին միշտ մօտ պահած է զինքը:

Հայ Եկեղեցին «ոչ միայն հայը քրիստոնէայ պահած է այլ նաեւ հայը հայ պահած է և ցրուած Հայութիւնը միացուցած է իւրարու. իսլամացած, յոյն դաւանութիւնն ընդունած հայեր, և անգլին մեծամասնութիւն մը հռովմէականութիւն ընդունած հայեր կորսուեցան իբրեւ ազգ: Ազգային եկեղեցիէն անջատու մին ուշ կամ կանուխ հետեւանքը կ'ըլլայ ազգազգայնացումը Հայութեան: Ինքը որ Անկիւրիոյ առաջնորդութեան ատեն կը գրէր այս յաւելուածական գլուխը, իրաւունք կը զգայ իրեն ըսելու թէ. «Ինչպէս երբեմն Այնթապի պէս հայ բողոքական կարևոր կեդրոնի մը, նոյնպէս հիմայ, Անկիւրիա, Թունդ հայ-կաթողիկ միջավայրի մը մէջ այս երեւոյթիւն փորձառաբար խելամուտ եմ»: Օրէնքի մը չափ ընդհանուր նկատուած այն սկզբունքը թէ՛ «ամէն ազգ իր անխառն արիւնիով և սեպհական լեզուով ազգ է, և, բացառութիւն ունի կարծեմ մեզի համար. զի հայ ժողովուրդի բազմաթիւ մասեր կան, որոնք մոռցած են հայերէնը, և թուրքերէն, քրդերէն և արաբերէն են խօսած, բայց չեն մոռցած իրենց հայութիւնը, ընդհակառակն յաճախ

շատ աւելի հարադատ հայ մնացած են, և այս՝ որովհետեւ չեն հեռացած իրենց Մայրենի՝ Հայ Եկեղեցիէն:

Այնքան հզօր է եղած Հայ Եկեղեցիէն ազգային և ազգայնացուցիչ գործընթացը յոր հարձնի վեր Հայութիւնը իբրեւ ազգ, իբրեւ քաղաքական համայնք տկարացնելու համար Պարսից՝ Բիւզանդիոնի կողմէ արձակուած սլաքներուն թիրախը եղաւ միշտ Հայ Եկեղեցին. անոր գոյութիւնը կամ դաւանական ինքնութիւնը կորստիլով՝ կը հաւատարման կորստած ըլլալ ազգն ինքնին: Այդ ուղղութեամբ է որ յարձակումները շարունակուեցան կատարուել յետոյ ևս, և դեռ ցայժմ...:

Իր ազգային նկարագրին և ժողովրդական ոգւոյն մղուածով է որ Հայ Եկեղեցին ինչպէս անցեալին մէջ նոյնպէս և ցայսօր միշտ գլուխ անցած է և կը միջամտէ այն բոլոր ձեռնարկներուն, որոնք ազգասիրական և ազգայնական բնոյթ ունին. և ազգին գոյութեան պահպանումին և զարգացումին կը ձգտին: Իրականութեան, արուեստից ծնունդն ու բարգաւաճումը Եկեղեցւոյ հովանիին ներքեւ և իր նախաձեռնութեամբ են կատարուած, ազգային ինքնութեան, գիտակցութեան, ազատութեան, և ուրոյն սակաւթի ծրագրերն իր մայրական ծոցին մէջ են թխուած: Առանց թէն վնասելու իր դասական ինքնուրոյնութեան և նուիրապետական անկախութեան սկզբունքներուն, Եկեղեցին երբեմն տրամադրուած է համակերպելու պաշտամունքային և ծիսական և նման երկրորդական կէտերու մէջ զիջումներու, երբ իրեն այնպէս թուած է թէ ազգին քաղաքական օգուտը գայո՞ւ պահանջած է: Ձէ եղած վերջապէս ազգային մեծագործութիւն մը կամ հայկական կեանքի կարեւոր շարժում մը, ուր Եկեղեցին իր դերը ունեցած չըլլալ: Ձեռագրական մատնագրութիւն, ապագործեան հաստատում և տարածում ազգին մէջ, մատենադարաններու կազմաւորում, գեղարուեստական իրերու (եկեղեցական զգեստք, կահ եւ սպասք, հիւսկէն և գորգ եւն.) զանձարանական հաւաքում են, կրթական կեանք, բարեսիրական ձեռնարկներ, ամէնքն ալ Եկեղեցւոյ ձեռքով և անոր քաջալերութեամբ կատարուեցան: Մեր աշխարհը ոտից կոխան դարձնող հայ գերիներու ազատագրութեան գոր-

ծին մէջ քիչ չէ եղած Եկեղեցիին մատուցած ծառայութիւնը: Եթէ գրադպրներու յիշատակարաններուն մէջ միայն այս տեսակետով պատմուածները հաւաքուին, կ'ըսէ, կարեւոր եւ սրտապիտիւ տիպեկութիւններ պիտի ունենանք այս ուղղութեամբ: Ու իբր նմոյշ այդպիսիներու յառաջ կը բերէ Անգլիոյ Նախկին առաջնորդներէն Ձէյթունցի Տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի (յետոյ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց) ծածօթ յիշատակարանը: Եկեղեցական բարեպաշտութեան արդիւնքներով է որ կրթական կարեւորագոյն Հաստատութիւնները, էջմիածնի Ճեմարանը, Իւսկիւտարինը, Արմաշի Դպրեմանքը, Ղալաթիոյ Կեդրոնականը մասնաւոր, բաւական և թաղական և բոլոր մեծ ու փոքր դպրոցները կ'ըսած են դիմաւորել իրենց ծանօթերը, և այժմ շատ անգամ ի վնաս Եկեղեցւոյ պայծառութեան և եկեղեցականաց քիչ մը դիւր կենցաղին:

Ազգային քաղաքական անկախութիւնն իսկ կորսնցնել վերջ ալ, ազգը ըստ Արեւելոյն օրինական կանոնադրութեան մէջ պահելու և պահպանելու ճիշդ ամբողջովն ծնունդն է կրօնական և եկեղեցական կեանքին: Մեր իրաւաբանութիւնը, որչափ որ կը ճանչնանք զայն հին գրականութեան մէջ պահուած վաւերագրիւններով, որչափ կրօնական նայնք և ընկալում և հասարակական կեանքի խղիւղներ կը շօշափեն: Մեր կանոնադրեքը հաւաքումն են կրօնքէն սահմանադրուած օրէնքներու, վարչութիւն տալու համար հայ ջրիստոնէական կեանքին: Ու այդ վարչութեան ողին սահմանադրական եղած է միշտ, վստահ իր ծագումը առած է ջրիստոնէական սկզբունքներէ, որոնք էապէս, հիմնապէս սահմանադրական եղած են միշտ, այսինքն հաստատուած՝ դասակարգային անտարականութեան եւ ժողովուրդը ներկայացնող տարրերու համագործակցութեան վրայ: Այդպէս եղած է արդարեւ միշտ, անցեալ դարերու ընթացքին: Մեր Եկեղեցւոյ սեպհական ժողովները, նոյն իսկ անոնք որ զխաւորապէս կամ մասնաւորաբար պարզապետական հարցերով դաւղեցան, հոգեւորականութեան և աշխարհականութեան բոլոր ներկայացուցիչներէն կազմուած ժողովներ էին: Այդպէս էր Թուրքիոյ մէջ, Սահմանադրութենէն առաջ, դեռ Հոգեւոր և Գերագոյն ժողովներուն ծնունդ

չտրուած իսկ, երբ Պատրիարքարանի մեծ ժողովները կը բաղկանային, Պատրիարքի նախագահութեան ներքեւ, եկեղեցականներու հետ նաեւ ավիրաններէ, չիկայիններէ, խոնձաններէ, Ալլըր Գեմալաթնիքի ներկայացուցիչներէ, ևն., առնուած անդամներով:

Ու 1861 Ազգ. Սահմանադրութիւնը այնքան սրտագին բռնուեցաւ ազգին ընդհանրութենէն, որովհետեւ իր ինչ ինչ մասնաւորութիւններուն մէջ թէւ Եւրոպական օժանդակներ կը ներկայացնէր ան, կայ իր խորքին, իր էութեանը մէջ բովանդակապէս, այսինքն իր ոգիովը ազգային էր. յառաջ քան հայ ժողովուրդին Սահմանադրական իրաւակարգ մ'ունենայլ ի Թուրքիա, սահմանադրական էր արդէն Հայաստանեայց եկեղեցին: Ապա կը պարզէ այն կարծիքը թէ Ազգ. Սահմանադրութիւնը, թէ՛ և այժմ իրապէս կարօտ բարեփոխութեանց, ամէն տեսակէտով օգտակար եղած է ազգին: Ու եզրափակելու համար այս մասին իր տեսութիւնները քանի մը էջերու մէջ կ'ընդլայնէ ուս միտքը թէ մեր ներկայ քաղաքական կուսակցութիւնները լաւագոյնս ծառայած պիտի ըլլային ազգին, եթէ համախմբուէին ազգային Եկեղեցւոյ զաղափարին շուրջը, իրեն ազգային ամենէն կենսական հաստատութեան, իրենց ոյժն ու ուշը ի սպաս գնէին անոր բարեկարգութեան և առաւելագոյն զարգացման, համաձայն ուղոյն Ազգ. Սահմանադրութեան, որ Ազգին և Եկեղեցիին բարեկարգութեան համար մեր ժամանակի պահանջներուն համեմատ առնուած ամենէն լուրջ քայլն է արդարեւ:

Ի վերջոյ, հակիրճ ակնարկի մը մէջ կ'ըսէ Կովկասի մէջ եւս Հայոց Պոլիտեխնիան, թէ եւ Ռուս պետութենէն պարտադրուած, բայց էապէս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աւանդութիւններէն եւ սովորութիւններէն բղխած է», եւ, հակառակ սմանց կարծիքին, բարիք մը եղած անիկա տեղւոյն եւ ընդհանրօրէն հայութեան համար, և թէ «Կովկասի մէջ, Ռուսաստանն ալ միասին, այնչափ աշխատեց և աշխատեց ցեղերու շարքին, միայն Հայ ազգն է որ առանձնաշնորհու՞մ կը վայելէ իր հայ-ազգային եկեղեցւոյն և իր հայ-ազգային կրթութեան գործերուն մէջ, եւ ասիկա շնորհիւ իր հայ-ազգային եկեղեցւոյն»:

Գրքոյին վերջին գլուխը «Ծրագիր Հայ Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան» վերնագիրը ունի. բայց իրապէս կարճ նամակ մըն է ան, ուղղուած ժամանակին Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպիս. Գուրեհանի:

Բարգէն Վրդ., իր եպիսկոպոսանալէն ամիս մը առաջ (1910 Օգոստ. 25) է միայն որ կը գրէ այս նամակը, Դադատիայէն, որուն առաջնորդ էր այն ատեն, ի պատասխան Ազգ. Պատրիարքարանէն այդ միջոցին Թուրքիոյ Հայութեան ներկայացուցիչ Մարմիններուն և ժողովներուն ուղղուած շրջաբերական հարցաբանի մը:

Վաղուց շատ բարեկամ Հայ Եկեղեցւոյ Բարեկարգական զաղափարին, հանգուցեալ լը յաճախ արտայայտուած է այդ մասին, անձնական խօսակցութեանց մէջ և հրապարակաւ՝ խօսքով և գրով: Իզմիրեան կաթողիկոսի առջև ալ, Նոյն տարին, եպիսկոպոսացման առթիւ երբ խմբովին էջմիածին էինք, ամէնուս ներկայութեանը կարգաց իր այդ ծրագիրը, որ, անշուշտ, ինչպէս կաթողիկոսն ալ յատկապէս կը շեշտէր, ծիսական տեսակէտը միայն կը գիտէր: Մինչև վերջերս ալ, աթոռակցութեան միջոցին եւս ստէպ կը յեղիղէր զայն. ամուսնաւոր քահանաները, արժանաւորները անշուշտ, եպիսկոպոսութեան բարձրացուելու նման խորհուրդներ իսկ ունենալով երբեմն երբեմն: Եւ գուցէ սիրտ ընէր յանկարծ գործադրելու զանոնք, եթէ ծերունի Վեհին, բուն Աթոռակալին անհամամտութեանը վտանգը լինէր, կամ խոհուն և խոհեմ հեռատեսութեան ազդուած մը չլզար իր իսկ մէջ:

Պիտի ներէ, սակայն, իր հոգին ինծի, եթէ ըսեմ հոս, ինչ որ քանիցս անձամբ եւ զիտել տուած էի իրեն, թէ բարեկարգութեան մասին իր մտածումներուն մէջ կարեւոր մասը գէթ՝ գործին գիտնական իրազգածութեամբը եղբարկացուած համոզումներ լինէին աւելի, երբեմն անձեռնհաս անձերէ հրապարակ նետուած և երբեմն նոյն իսկ մութ նկատումներով շրջաբերութեան հանուած կարծիքներ էին. և վստահ եմ որ եթէ պատահութիւն կամ կարելիութիւն ունենար սկսելու գործադրել ինչ որ խորհած էր այդ մասին, ա՛յն ատեն պիտի համոզուէր թէ ազգին ներկայ վիճակին մէջ մանաւանդ ո՛րքան սխալ պիտի ըլլար հնու-

թեան նուիրականութեամբ մեր օրերտին հետ կապուած կարգերու կամ սովորութեանց հպիլը:

Զոր օրինակ. շատ կը փափաքէր որ եկեղեցւոյ լեզուն ժողովրդականի վերածուէր, այսինքն գրաբարին տեղ աշխարհաբարը դրուէր. որպէսզի ժողովուրդը հասկնար: Ինչ պիտի ընէինք այն ատեն օտարաբերէնի, անգլիերէնի ալ պիտի վերածէինք այսօր այդ լեզուները խօսող Հայերուն համար. ու այն ատեն կարեւոր գիծ մը պիտի եղած չլլայինք արգեօք Հայ Եկեղեցւոյ ազգային նկարագրէն: Բայց միթէ կարելի չէր գոհացուի տա՛յ այդ պաշտամունքի մատենները տպագրելով գրաբար, եւ, ըստ պատշաճին, անոնց քով խօսած լեզուներու թարգմանութիւնը պնելով:

Կ'ուզէր, կարճեալ, որ Մկրտութեան, Պատկի, Բաղման, Զեռնագրութեան կանոնները կոկուէին, ամփոփուէին եւ բարեփոխուէին: Հին Եկեղեցիներէն որոն մէջ սակայն այդ կարգերը աւելի համառօտ են քան մերինները. յետոյ, կարելի՛ է չմտնել պատկառելի գեղեցկութիւնը եւ խորհրդաւորութիւնը, զոր մեր մէջ ունին անոնք, մասնաւոր ձեռնադրութեան պարագային. եւ ապա, Հաւատքը եւ Բարոյականը ինչ պիտի շահէին այդ գեղեցկութիւնէն: Երբ անոնք կը կատարուին զգաստ լրջութեամբ եւ հասկցող եւ հասկցնել կրող պաշտօնեաներու միջոցաւ, այնքան շինիլ կ'ըլլայ անոնց տպաւորութիւնը որ չնկատուիր երկարութիւնը, թէ եւ այն ալ շատ չէ արդէն ըստ ինքեան:

Շատ կը պնդէր որ քահանայութեան առջև բաց թողուին Եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանները, եւ կուսակրօնութիւնը միայն կամաւոր վանականութեան վերածուի, եթէ փափաքողներ ըլլան: Բայց, այնպիսի օժամանակի մը մէջ, ուր վանքերն արդէն չունէին իրենց նախկին կազմը, եւ շատ ալ հասկնալի էր թէ կարելի պիտի չլլար ա'լ նոյն կազմով վերստին ունենալ զանոնք, այդպիսի առաջարկութիւն մը պիտի նշլաւ: Նակէր կուսակրօնութեան ջնջում միայն. վտանգաւոր դրութիւն, որուն շատ ուշ էր որ իրազեկ դարձաւ հանգուցեալը, Անթիլիասի Դպրեվանքին առաջին հինգամսակէն յետոյ կուսակրօնական ծրագրի վերագործնելու համար:

Իր միւս առաջարկութիւններուն մէջ կային նաեւ ուրիշ կէտեր, որոնք կրնային կարգադրուիլ սոսկ հայրապետական տնօրէնութեամբ, ինչպէս արգարե եղաւ ալ հետզհետէ, եւ որոնց համար չէր արժեք աղմուկներ յարուցանել եւ Հարժումներ կատարել ընդհանուր ժողովներու, ուր յաճախ շինելու տենչէն աւելի քանդելու իղձեր կրնան փոթորկիլ:

Մեր խոնարհ կարծիքով, մեր Եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւնը իր արդէն ունեցած կարգին վրայ զայն հաստատուն եւ կանոնաւոր պահելուն մէջ է միայն: Եւ ատոր համար Բարեկարգութեան ամենէն կենսական պահանջն ու պայանն է հոգեւորական պաշտօնեաներու լուրջ պատրաստութիւնը եւ ազգին մատաղ սերունդը մասնաւորաբար եւ ժողովուրդն ընդհանրապէս կրօնական բարի դաստիարակութեամբ կրթելը: Պէտք է Եկեղեցին քանի՛ մը տարին անգամ մը, եթէ չէ կարելի ընդհանրական, այլ գէթ մասնաւոր ժողովներ գումարէ, վերահասու ըլլալու համար թէ ինչ քայլ առնուած է այդ ուղղութեամբ, եւ ինչ միջոցներ ձեռք առնելու կարելիութիւններ կան՝ եղածը անվթար պահելու եւ աւելի կանոնաւորութեան մէջ դնելու համար: Անոնք որ իր մէջ ճանչցած են լուսաբանութեանց առջև համոզուելու պարկեշտութիւնը ունեցող եւ ուրիշները համոզելէ չյոգնող մարդն ու գործիչը, վստահ են թէ, ինչպէս ակնարկեցի վերեւ, իրեն կաթողիկոս՝ Բարեկարգական գործունէութեան մը գլուխ անցած պահուն իսկ, կամ քիչ յետոյ, շատ բան պիտի փոխէր իր տեսութիւններէն:

(Շարունակիլ) (9) Գ.

ԾԱՌԱՅԱՐԱՐՈՒՄ ԵՒ ԾԱՌԱՅՈՒՄ

— Պէտք է մարդը դասել ոչ քե իր բարեմասնութիւններէն, այլ զանոնք կրթարկելու իր յօժարութեանէն: (Լ. Ռ.)

— Հազուադէպ է որ մարդիկ ուրիշներուն մէջ տեսնեն այն բարեմասնութիւններ, որոնցմէ զուրկ են իրենք: (Լ.)

— Մարգարէ ծաղկելի կը դառնայ ոչ այնքան իր ունեցած քերութիւններուն, որքան չունեցած բայց ունեցալ կարծած բարեմասնութիւններուն համար: (Լ.)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀՈՎԻԻ ԱՍՏՂԸ

Կը ծագիս իրիկուն
Վաղ այնքան,
Կ'անհետիս մինչ առտուն
Ու ճոյնքան:

Պաղպաղուն եւ կախարդ
Լոյս ցայգուն,
Կապոյսին ճրիւր կաթ
Միշտ անուն:

Սարակներ կ'երկարեն
Իրենց շուրթ,
Որ ծիծ տա ու աւետ
Գանձի լուրթ:

Դաւորայք, այգիներ
Եւ ամայք,
Քեզ կարծես են ընտրեւ
Մասնուակ:

Ծաղիկներ, դալարիք
Եւ ծառեր,
Գլխիւնին քեզ պահիկ
Մ'են ծըռեր:

Պուրակներ են համակ
Լուսաթով,
Կ'ըզգենուն նոր հրմայք
Սիրաթով:

Դուն լըռած բերդերուն
Հընամի

Կը շողաս՝ շողողուն
Աւելի:

Հոն եղիր թագ, պլսակ
Մարգարէ,
Դիւցազնին ալ փնջակ
Մը կերէ՛:

Հովիւներ եւ հօտեր
Կ'արբեման,
Երբ ցոյգ է սըփառներ
Դաւան համայն:

Կը դառնան երբ բոլոր
Հովիւ, հօս,
Պերճօրէն դիմաւոր
Անոնց մօս:

Հօտաղին դուն հօտաղ
Անսրինգ,
Ձերգրած լուսասա՛ղ,
Բայց լըռիկ:

Սըրինգն հոն կ'երգէ իեզ
Դէմ դիմաց,
Կը թողուք սիրակէզ
Երկու լաց:

Զոյգ սրբինգ, զոյգ արցունք,
Ո՞ր մէկուն
Ունկընդեմ հօս, բարձունք
Շրւարուն:

1934, Աթէնք

Լ.Ե.Ռ.Ն. ԷՍԱՃԱՆԵՍՆ

ՆԵՐՍԵՍ ԱՅՏԱՐԱԿԵՑԻԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

ՆԵՐՍԵՍ Ժառայ Բրիստոսի և աճնասանքի

Շնորհունակ Սահակ սրբազան եպիսկոպոս, առաջնորդ Ատրպատականայ Հայոց: Ընկալաք զերեսին գրութիւնսն ձեր. երկուքն ի 23 յունիսի համարօք 61 և 62, և երրորդն ի 1 հոկտեմբերի համարաւ 92 յամին անցելոյ. առ որս ծանուցանեմ ձեզ, թէ յազազս թոյլ տալոյ ձեզ շինել ուսումնարան ի Թաւրիզ, որոյ վասն ստորագրեալ են ազգասէր անձինք 500 թուման, և զընեալ ևս էք զտեղի շինութեան ուսումնարանին 120 թումանի: Բայց թէ այսպէս և թէ այնպէս շատ շտապաւ էք սկզբնաւորեալ, բայց զիմա՞րդ ունի ընկալնուլ զվախճան, մեզ և ձեզ յայտնի ունի լինիլ:

Յազազս անբաւականութեանց ձերոց զթարգմանէն Հիւպատոսին Ռուսաց Յովսէփ խանէն Մովսիսեանց զուք զանապան անբաւականութիւնս գրեք, իսկ յայլոց ըզզանապան բաւականութիւնս լսեմք. ոսոկ բանիւ ո՛չ է կարելի զովիւ կամ պարսաւի, այլ պարզ բացայայտութեամբ զործացն մարթ է զովիւ կամ պարսաւի:

Յազազս ձնացեալ կայից յետ մահուան Նիկողայոս եպիսկոպոսի, որոյ զցուցակն առաքեալ էք ստորագրութեամբ ձեր և ներկայ եղեալ անձանց, նաև զօրինակն յայտարարութեան Մուժմուրու քահանայից և ժողովրդոց, թէ Յովսէփ անուն սպասաւոր Նիկողայոս եպիսկոպոսի որ զտանի ի վանս Թաղգէոսի Առաքելոյն ի ժամ մահուան նորա ի ներկայութեան ոմանց քահանայից և ժողովրդոց հանեալ է յեկտրանէ նորա զփոքրիկ հուշրի մի, յորում եղեալ են մուսրակոք և մուսրակապիրք և հաշուետումարք հանգուցելոյն, գրեմք ձեզ պահանջել ի յիշեալ սպասաւոր Յովսէփէն զհուշրին, զմուսրակո և զհաշուետումարս, զործականութեամբ այնոցիկ նշանակեալ ի մէնջ անձանց, և որ ինչ ի յայտ դառցէ, ծանուցիք մեզ զթուոյ և զգումարաց մուսրակաց և հաշուետումարին, զի և մեք ըստ այնմ տնօրինեցուք վասն բոլոր ձնացեալ յետ վախճանի նորա կայից և գրամոյ: Գրեցաք

և հիւպատոսին Ռուսաց ցուցանել ձեզ օգնականութիւն ի հարկաւոր դէպս:

Որովհետեւ ամն 1851 արդէն աւարտեալ է և սրբազնութիւն ձեր չունիք դեռ եւս ծանուցեալ մեզ զհաշուոյ ելումարից յանձնեալ ձեզ վանից և վիճակին, ուստի գրեմք առաքել առ մեզ զմանրամասն հաշիւ նախ արդեանց յառաջացելոց ի ջերմեռանդն հոգեկան նուիրանաց ժողովրդոց, ի կառուածոց և կամ որոց և իցէ արդիւնատուութեանց յանուն ընդհանրական պատրիարքական Մթոռոյ ամենայն Հայոց սրբոյ էջմիածին, և յանուն վանից Սրբոյ Յորդղէոսի առաքելոյն, և ապա զհաշիւ ծախուց թէ ի վերայ որոց իրաց որքան ծախսազնացութիւն եղև: Յայտնել նաև զթուոյ որքանութիւն միաբանից վանիցն, թէ ո՞րքան են վարդապետք կամ արքայաք, սարկաւազուք, գրիւրք, ծառայք, եայլն, և ո՞րն ի նոցանէ զի՛նչ ուճիկ ստանայ ամսական կամ տարեկան, վասն զի Թաղգէոս եպիսկոպոսն յայնափ հեռաւորութենէ միշտ առաքէ զիրն հաշիւ և զայս կարգ պահել ամ ըստ ամէ առ ի տալ զհաշիւ Պատրիարք կաթողիկոսին և Սինօդին էջմիածնի: Գրեմք սրբազնութեան ձերում և զայն, զի զայս հաշիւ պահանջեալն միօք ի ձէնջ կազմեալիք ի ներկայութեան ընտրեալ անձանց վասն զործակցութեան ձեզ և ստորագրութեամբ նոցա առաքեալիք առ մեզ:

Եօրէ անտի կարգելոյն զձեզ առաջնորդ Ատրպատականի չունիմք ստացեալ ի ձէնջ զցուցակ կայից եւ անօթոյց Սրբոյն Թաղգէոսի Առաքելոյ վանից, և ոչ զցուցակ տանց ժողովրդոց հանդերձ նշանակութեամբ անուանց արուաց և իրաց, որոյ վասն գրեմք ձեզ առաքել մեզ զայսպիսի ցուցակ, և վասն թուոյ ժողովրդոց տանց և անձանց ժողովրդականաց:

Յամի ազգական 1301, և փրկչական 1852, ի մարտի 7, ի Թիֆլիզ:

Կաթողիկոս ամենայն Հայոց
ՆԵՐՍԵՍ

ՆԵՐՍԷՍ Ժառայ Քրիստոսի եւ . . .

Շնորհաշուք Սահակ եպիսկոպոս Առաջնորդի նախապատիւ վանից Սրբազան Առաքելոյն Թաղկէտի նախկին Լուսաւորչին Հայոց և վիճակի նորա ողջոյն քրիստոնէական նուիրման և ծանուցանեմք, զի գրուածին ձեր ի 20 օգոստոսի համարաւ 91, ընկալեալ ի 11 սեպտեմբերի հանգերձ եղելովքն ի նմին ի տուժար արդեանց մտից և ծախսեց սուրբ վանիցն՝ որպէս գրեցեալն է ի մատենայն արդեանց սկսեալ ի 1851, մարտի 23, մինչ ց20 (օգոստոսի օր գրուծինն ձեր համարաւ 91, ի նմին 1852 ամիւ Յուլիոմ հաշուեմատենի արդեանց նշանակեալ գտանին արդիւնք նուիրանաց յանուն վանիցն վիճակային ի ժողովրդոց Սուրբ Սասունածածին եկեղեցւոյ դանձանակ և նուիրանք, Սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյ Շիրափայ (այժմ՝ Լիւափայ) Թաղի և գիւղօրէիցն Մուշաժմարտայ, Այւսմուլքայ և Սոհրուլայ. Խոյսայ վիճակի գիւղօրէից Սէյդափարայ, Խոյսայ Մահալլայի վուսայ, Մակուսայ հանգերձ նորուն եկեղեցակաւն դանձանակաւ, Քիշմիշ Թափայի Դարանոյ, վանքի ժողովրդոց տնտեսարկն և գլխահարկն Սալմաստու վիճակի երկու ամիւս արդիւնք գիւղօրէիցն Հափափանայ (այժմ՝ Հոֆթիւան), Փայսաճակայ, Սուրխի, Հին քաղաքի Սալմաստայ, Դաղասարայ (այժմ՝ Դալասար) Խզլճայի, Ախտահանայ Մահլամ գիւղի, Գրիշկայի Շէյթանովայի, Դարաբաղայ, Սառնայի, Խոսրովայի, Ուլայի. Խլանուսարի գիւղօրէից եղելոց ի ձեռս քրթաց Սարամէրի, Վարդանայ, Ռաշկիւրանայ, Հովասաբայ, Կիւրանայ, Այէնանայ, Յափաւայ, Գերիկայ, Բրիշխորանայ, Ծարայի, Հասփէշայի, Քարիկայ, Ասլանիկայ, Հախվերանայ Որմու վիճակի նախիջեան Թափայի, Ատայի, Խանիշանայ, Սուրուրդան, Հասարի, Շիրաբաթայ, Դարաճակուայ, Իւքիաղաճայ, Խալուլայ, Գիարդաբատայ, Մահմուտ Խանայ, Դարայ գեօղ հասարայ Դչլճայի, Զէյնալուայ, Զարբաղայ, Յաթայի խանի, Բատլուրի Յաղիթէկուի, Նանայ Մէյրաւմայ, Ռահայի, Թահալուլայ, Ազճաղափայի, Դիւլմաթորայի, Քիւքիլայի, Քալանիշայ, Սարգաբու, Դարաղաճայ. Նաե Սուլզուլայ և Սովուղբուլաղայ նահանգի գիւղօրէից, Նաղասայ, Մահմատիարայ Միւ-

րափայ, Կոննովայ, Զագեանայ, Քեսարմանսարայի, Ռախտախանայի Զղարեկուլայ, Սովուլբուլաղայ, Դարաղափայ, Միանասաւայ, Դարափերանայ, Մարաղալու քաղաքի և գիւղօրէիցն Փէշրովայի, Դալաճաղայ, Աղաճալիի, Սուղարխանայ ի վիճակի Դասրատաղայ ժողովեալ յամի 1851, ի ձեռն Տէր Յակոբ քահանայի ի գիւղօրէից Վէնանայ, Սեանդայ, Սմրատուլայ, Քարաղլուխայ, Սղընայ, Աշրաֆայ, Աշուֆայ, Նուրաշենայ, Արմատափայ, Ռիւկէյտարայի, Բերտրիշայի, Ասրիանայ, Իսարայի, Նիփիւլայի, Միփիտի, Շրվանայ, Մահմատուլանայ, Դարակիւնայ, Կիրմանափայ, Սղընայ ի վերին Ողանայ, Մալքեթափայ, Ողայի, Ռաշլուայ, Ռանակահանայ, Դշլաղայ, Ուրկիւթիւնի և Աղաշանայ. գումարք ամենայն քաղաքաց և գիւղօրէից այսոցիկ շարակարգեցելոց 115, և արդիւնք յայսցանէ ամենեցունց հինգ հարիւր տասն և երեք թուժան ինն հազարդեան տասն և ութ շահի, որոց ժամանակն սկզբնուորութեանց գրեալ էք յամի 1851, մարտի 23. այլ թէ յորմէ ժամանակէ յետէ գոյացեալ արդիւնք, և մինչև յո՛ր թիւ, որ՛ոյ ամսոյ կամ որո՛յ ամի, 1851 կամ 1852 ամի լցին ստացեալք, ոչ գոյ նշանակ. Նոյնպէս ևս նշանակեալ գտանին իւրաքանչիւր քաղաքաց և գիւղից գումարք արդեանց՝ առանց նշանակեթեանց նուիրողաց նոցուն անձանց, ըստ որոյ այսպիսի հաշուեցուցակօք չին կարօղ ընթերցողք հաւատալ արդարութեանց անբացայայտ գրուածոց, որպէս օրէնն է կանոնաւոր հաշուագրութեանց:

Նոյնպէս ևս գումարք ծախուց գրեցեալ գտանին՝ սկզբնաւորեալ լինելոյն յեւանելոյն ձեր յէջմիածնայ յամի 1851, Մարտի 23, որպէս և գումարքն արդեանց առանց օրաթուոյ ամսոց, և առանց որքանութեանց չափուց կամ կշռոց գնեցեալ իւրացն միայն անորտ անորտ անուամբ իւրացն և որքանութեամբ գնոցն գումարաց՝ որոց բովանդակութիւն գրեալ գտանի չորս հարիւր եօթանասուն և վեց թուժան երեք հազարդեան և երեք շահի:

2. Յուցակ տնտեսաւարաց՝ և անուանց արուաց և իւրաց քաղաքաց քաղաքաց և գիւղօրէից՝ բացի Վարաղաղու նահանգի եղելոցն:

3. Յուցակ կալուածոց վանից Սրբա-

զան Առաքելոյն թաղդէոսի և արձանագրող վախուռ նամակայնն գտանեցելոց, որովք նշանակեցեալ կառուածոց՝ ոմանք գոլով տիրապետեալ յօտարաց վասն անհոգութեանց անցեալ վիճակաւորաց՝ դուք որպէս զրէք ձերով աշխատութեամբ և շնորհօք Համպարիկայ քաղաքի որդւոյն վերադարձուցեալ զոմանս զայլոն ևս յուսայք վերադարձուցանել շնորհօք նորուն բարձրութեան արքայորդւոյն:

Շարունակեալ էիք ընդ վերնոցն եւ զայն զի անցեալ ամի կանձանակադրան Սրբոյ էմիւածնի Սուրբ Աստուածածին եւ կեղեցւոյ Թաւրէժ քաղաքի 72 մանէթ ու կէս: Առաքեալ էք ի սինոզն էմիւածնի եւ չէք ընկալեալ ցայն վայր գրութեան ձերոյ դուք կամ հասարակութիւն քաղաքի ըզգործութիւն սինոզի վասն միաստութեան:

Ճաւելի էր կարկառահարութիւն սերմանեաց վանքի զիւղին և այլոց, բայց զի երկնային կառավարութեան են գործք փնայ մեկ և ամենայն սերմանացանից փառաւորի զսուրբ կաման Աստուծոյ:

Յաղաքս նեղութեան հայկազանց վասն պահանջողութեան զօրացն կարօտիմք զամենազօր զօրութիւնն Աստուծոյ մաղթել: Յօժարակամ համաձայնեմք սրտաւոր ժան առաջաւորաց միաբանաց վասն ուսումնարանի մանկանց իւրեանց հաստատելոյ զընկերութիւն նուիրամատոյց ազգասիրաց՝ յոյժ զուարճալի գործ և ակործալուր, և յաջողեցէ Աստուած հաստատուն կամօք կալ ի նմին առաքինասիրութեան ըստ այնպիսի աստուածազգեցիկ բարեգործութեանց իւրեանց ընտրել զգին անձինսն և արձանացուցանել իւրաքանչիւր յօժարակամ նուիրանաց զստորագրութիւնն ըզմասաւ անձելով հանապսղով իմաստուն խորհրդածութեամբ, թէ յոյս ամենայն բարութեան ազգի հայոց կախեալ գտանի միայն ի վերայ լուսաւորութեան մօտայ բազմութեանց հարստաց և աղքատաց ուսմամբ և զլիտութեամբ բաւականաւ ի ճանաչել ամենեցուն զչար և զբարի իւրեանց անձնական և համազգական:

Գնացաք զԱստուծոյ յաղաքս մեծ խնամակալութեանց նորա նախագին շահն պարսից և ապառնոյ գկեանս նորա ի մեքնայից չարահար թշնամեաց կենաց նորին և ամենայն միաբանութեամբ մերով

փառս տալով մեծ ողորմութեանց Տեառն Աստուծոյ վասն պահպանելոյ զհասարակաւ օգուտ կեանս մեծագօր շահն նաեւ զամենասիրելի կեանս Հայամարի Դովլայի իշխողին Ատրպատականի որ իւրով աստուածապարգեւ խնամակալութեամբ առատացուցեալ զիւր ողորմութիւն ի վերայ անայցելու ազգիս Հայոց բարեհաճեալ է յուսազրել զսրբաշնութիւն ձեր և զամենայն հայազգի հպատակսն իւր վերահանդէն զուսումնարանն սկզբնաւորեալ ազգական խորհրդակցութեամբ իւրով առատաբաշխ գանձարանական արդեամբք առ որ և մեք ոչ անհոգացուք մատուցանել ի ժամանակի նորուն բարձրութեան զմեր շնորհակալութիւն հանդերձ օրհնութեամբ:

Յատուկ շնորհակալութիւն և նուիրեմք սերտեմք օրբազնութեան վասն ի Սալմաստ սկզբնաւորեալ ուսուցչութեան մանկանց հայոց:

Պարգեքն ձեզ բարեգութ Շահադադի Առաքել տղայն եհաս առ մեզ զօր ունիմք պահպանել որպէս որդի Սրբոյ Եկեղեցւոյ Հայոց:

Ի ցուցակին անուանց քաղաքաց և գիւղօրէից Հայոց տանց և անականաց արուաց և իզաց գրեցելոյ ի 1 Յունվարի յայսմ ամի. թիւք քաղաքաց և գիւղօրէից հայոց չարակարգեցելոց ձիօք ըստ իւրաքանչիւր անուանց: Թիւք քաղաքաց և գիւղից բոլանդական 129:

Իսկ ի ցուցակին չարակարգեալ էք ըզքաղաք և զգեօղ յորոց ստացեալ էք ըզնուիրանս վանկական թիւք ամենեցուն այնոցիկ նշանակեալ գտանին 115. որոց ի կարգէ գրեցեալքն ի հաշուացուցեցիկն ազգահամարութեանց քան և երեք քաղաք կամ գեօղ չեն նշանակեցեալք ի հաշուացուցակին յորոց ստացեալ գրէք զարդիւնն: Նոյնպէս և տասն և երկու քաղաք կամ գեօղ ի կարգի նշանակեցելոցն վասն նուիրանաց ստացելոց ի նոցանց ոչ գտանեցան ի կարգի: Նշանակեցելոցն և ցուցակին ազգահամարութեան տանց և արուաց և իզաց:

Որոց աղաքաւ վասն ձեր զիւրաւ տեղեկութեան ի վերայ միւսմ թերթի զանուանս քաղաքաց և գիւղից չարակարգելոց ի ցուցակին վասն իւրաքանչիւրն ի նոյն գտանեցեալ տանց արականաց և իւզականաց անականաց իւրաքանչիւրոց՝ իւ-

բաժանչիւրոց ի ներքոյ համարաց գրել մի առ մի զանուանան 129 քաղաքաց և զիւրից, նոյնպէս և զանուանան քաղաքաց և զիւրից գրեցիւրց ի ցուցակին յորոց ստացեալ զրին արգիւնքն 115 քաղաքաց և զիւրից՝ որոց տասն և երկու քաղաք կամ զիւրի ոչ գտաք մէք ի կարգի 129 քաղաքաց և զիւրից գրեցիւրց ի ցուցակին վասն ազգահամարութեանց զայնոսիկ ոչ գտանեցեալոն ի ներքոյ իւրաքանչիւրոցն վերապրկինալ զանուանան քաղաքաց կամ զիւրից հանդերձ նշանակութեամբ թուահամարացն կամ նոմերայիցն ի ներքոյ որոց զըրեցեալ գտանին ոչ գտանեցեալքն ի կարգի միտն կամ միւսուն:

Որոց աղագու հարկաւոր համարեալ լինի բացայայտել թէ ընդէր իցեն քսան և երեք անուանք քաղաքաց և զիւրից ոչ գրեցեալք ի հաշուամատենին 115 քաղաքաց և զիւրից յորոց ստացեալ գրէք զարգիւնն: Կամ ընդէր իցեն ոչ գրեցեալք ի կարգի 129 քաղաքաց և զիւրից յորոց թուարկեալ գտանին յիւրաքանչիւրսն ի նոսին հայազգի ընազկաց տունք և արականք և իւականք որոց տասն և երկու քաղաքաց և զիւրից յորոց գրէք ստացեալ զարգիւնն ոչ լինիչի գրեցեալ ի ցուցակին ազգահամարութեանց տարակուսեցուցանեն, թէ ըրենազգաց ի նոսին հայազգեաց որքանութիւն տանց և իւրաքանչիւրոց նոցուն արականաց և իւականաց իցեն մնացեալք առանց բացայայտութեանց: Նոյնպէս և քսան և երեք անուանք քաղաքաց և զիւրից ոչ գուրով գրեցեալք ի կարգի 115 քաղաքաց և զիւրից յորոց ստացեալ էք զարգիւնն՝ տարակուսեցուցանեն զտեսողն այսպիսի զանազանութեանց հաշուացուցակաց՝ թէ արգիւնք այնոցիկ 23 զիւրիցից գտանին անհետացեցեալք:

Յամի ազգական 1301, եւ փրկական 1852. Նոյեմբերի 14. ի Ս. Էլմիսթին:

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
Հմր. 375 Ն ԵՐ Ս Է Ս

Հրատ. Կ. Յ. Բաւմանեան

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱԿԵՐԱԳԻՐՆԵՐ ՊԷՐԱՄ ԷԼ ԷՐՄԵՆԻ ՄԱՍԻՆ

Բ.

Սոբն էլ Առաջայն քաղելով նախորդ յօդուածին մէջ թարգմանութիւնը տուած էի Հաֆիզ խալիֆայի կողմէ Պէհրամ էլ Էրմէնի ուղղուած ա՛յն պաշտօնագրին, որով եզրպտոսի գահակալը կարգ մը պայմաններ կ'առաջարկէր հայազգի պաշտօնագրերի վէճերին եզրպտոս վերադարձը արտօնելու համար և միւս կողմէ կը մերժէր զէպի Հայաստան (Թէլլ Պաշիր) ազատ անցք տալ Գահրէ գտնուող եւ Պէհրամի հետ ազգական նութեան կապ ունեցող հայերուն և անոնց հետեւորդներուն: Կ'երեւի, թէ նոր գիմումներու և թրեւս արտաքին միջամտութիւններու ու ազդեցիկ բարեխօսութիւններու վրայ խալիֆան վերջապէս գոհացում տուած է հայ վէպրի խնդրանքին, որովհետեւ Պէհրամի եզրպտոս մուտքը արտօնող և անոր ազգականներուն Հայաստան վերադարձը թոյլատրող զոյգ մը ապահովութեան թուղթերու (աման) պատճենները կը գտնուէր Գալազանտի գործին մէջ: Առաջին ապահովագրի, որ Պէհրամ էլ Էրմէնի ուղղուած է, հետեւեալ բովանդակութիւնը ունի. (Տե՛ս Սոբն էլ Առաջ, հատ. ԺԿ. էջ՝ 325).

«Թանուռն զթաճ և ողորմած Աստուծոյ: Այս է թուղթ ապահովութեան (աման), որու գրութիւնը հրամայեց Աստուծոյ ծառան եւ Իրիւնին (վիլլիուլան) ու հաւատացեալներու հրամանատար Ապտիւլ Մէճիտ Ապուլ Մէյմուն էլ Հաֆիզ Լիթինիլլահ

Առ գերմախը, զօրացեալ եւ յաղթական հրամանատար, ոյժ և արե խալիֆայութեան, թագ և մանեակ կայսրութեան, պարծանք հրամանատարներու — Հաֆիզական Պէհրամ.

Դուն վստահօրէն ապահովուած եւ բարձրեալն Աստուծոյ պաշտպանութեամբը, Անոր առաքեալն ու մեր նախածնողը, Մուհամմէտին և մեր նախահօր՝ հաւատացեալներու հրամանատար Ալի Պլին Ապու Թա-

լիտի պաշտպանութեամբը (Աստուծոյ օրհնութիւնն ըլլայ այս երկուքին վրայ), ինչպէս նաեւ հաւատացեալներու հրամանատարութիւնը (այս պաշտպանութեամբը՝ քու անձիդ, ինչքիդ, ընտանիքիդ եւ ամբողջ կացութեանդ)՝ վերաբերութեամբ։ Զարիք պիտի չպատահի և ոչ ալ գէշութիւն պիտի հասնի քեզի։ Ապանութեան դիտում պիտի չըլլայ քեզի դէմ, ոչ ալ շնորհ եւ երախտագործութիւն, զերպագոյնութեան եւ մեծարանքի, անձի պահպանութեան, կնոջ ու ընտանիքի պաշտպանութեան և մերձակայ ու հեռակայ վայրերու մէջ յարգանքի սովորոյթին դէմ օրինազանցութիւն չպիտի գործուի քեզի նկատմամբ որքան արեւն օր Ալիսիանը (3) պետութեան հանդէպ հնազանդութեան հակումը ունիս, անոր կողմնածուրեւան պայմաններուն համաձայն կը գործես, անոր բարեկամներուն բարեկամ եւ թշնամիներուն թշնամի կը մնաս եւ կը շարունակես գոհացում տալ անկեղծութեանդ։ Արդ, վստահէ՛ ներկայ ապահովութեան վրայ, անոր ապուսխնէ՛ եւ պարտականութեանը ապաստանէ՛։ Գրածիս երաշխաւոր և վկայ է Աստուծոն։ Միայն Աստուծոն է յաջողութիւնը հաւատացեալներու հրամանատարին, որ Անոր կ'ապուսխնէ և առ Ան կը դառնայ»։

* * *

Իսկ Պէհրամի ազգականներուն եւ հետեւորդներուն ուղղուած ապահովութեան թուղթը հետեւեալն է. —

«Այս է թուղթ ապահովութեան, որու գրութիւնը հրամայեց Աստուծոյ ծառան եւ օրհիւրին(4)։

Առ Պասիլ ու Զարգա(5) և անոնց քեռորդի Պէհրամ(6), առ անոնց զարներն ու ազգականները, անոնց հոգածութեան ենթակայ ստորագրաւ անձերն ու հետեւորդները(7)։

Բովանդակութիւն. — Դուք խուռնամբոյս բազմութիւնդ երբոր խմբովին ուղղութեանց եւ եկեղ ղէպի (մեր) պետութիւնը, երբոր անոր շուքովը հովանաւորութեանց և հոն գաղթեցիք, շնորհաձիւր երախտեք ձեզ պարփակեց եւ առատահոս բարիքն ու ճախ շնորհը ձեզ ողողեցին։ Դուք կատարեալ յարգանքով եւ մասնայատուկ այլ ոչ սովորական հոգածութեամբ պարտութեանց, եւ առատ բաժին ունեցաք ձեզի ի նպաստ կապուած թռչակներէն եւ յատկացուած աւատներէն։ Այսու հանդերձ փափաք կը յայտնէիք ձեր երկիրը ետ երթալու և հայրենիք վերադառնալու՝ ձեր ետին ձգած անձերուն դարձնելով ձեր հայեացքը, Դուք արքունիքէն մեկնեցաք վասի առիթով։ Այժմ հաւատացեալներու հրամանատարը ապահովութիւն տուած է ձեզի։ Արդ դուք ապահովուած էք բարձրեալն Աստուծոյ պաշտպանութեամբը, Անոր առաքեալն ու մեր նախածնողը Մուհամմէտին և մեր նախահօր՝ հաւատացեալներու հրամանատար Սլի Պին Ապու Քալիպի պաշտպանութեամբը (Աստուծոյ օրհնութիւնն ըլլայ այս երկուքին վրայ), ինչպէս նաեւ հաւատացեալներու հրամանատարին պաշտպանութեամբը՝ ձեր անձերուն, ընտանիքներուն, ինչքերուն և այն բաներուն վերաբերութեամբ, զօրս կը պարփակեն ձեր ձեռքերը, կ'ընդգրկէ ձեր սեփականութիւնը եւ կը պարփակէ ձեր շրջափակը։ Այս բաներէն մէկուն մասին գէշութիւն կամ ուրիշ տեսակ վտանգ պիտի չըհասնի և ո՛չ ալ չարիք պիտի գալի ձեզի։ Հարստահարութեան երկիւղ պիտի չունենաք, չարախմբութիւն պիտի չգործուի ձեզի դէմ, ոչ ալ ձեր կանաններէն մէկը պիտի այլափոխուի կամ սովորոյթներէն մէկը պիտի ջնջուի։ Դուք պիտի շարունակէք ըստ սովորականին պահել ձեր թշնակներն ու աւատները, որոնց մասին զեղչ և զըրկանք պիտի չըլլայ ձեզի։ Այսպէս պիտի ըլլայ, եթէ փափաքէք բնակիլ պետութեան հովանիին տակ։ Իսկ եթէ գերընտիր համարէք ծովի բացման պահուն ձեր երկիրը վերադառնալ ինչպէս որ փափաք կը՝ յայտնէիք, այդ պարագային շերկայ ապահովութիւնը (ի զօրու) պիտի ըլլայ ձեզի, մինչև որ երկրք յարգանքով պարփակուած և հոգածութեամբ ուշադրուած։ Այս ամէն

(1) Այսինքն Հաֆիզ խալիֆային։

(2) Իմա՛ հարստութիւն։

(3) Յաթիմիան շրջանին եղիպտոս պաշտօնապէս կը հետեւէր օրիս աղանդին։ Այդ պատճառով Ալիսականը կը իջէ տէրութիւնը։

(4) Գալզաշանիի կողմէ արտագրուած պատճէնին մէջ խալիֆային առուոր չէ յիշատակուած։

(5) Զարգա յատուկ անունը աղաւաղում մը կը թուի ըլլալ։

(6) Վերոյիշեալ Պէհրամ մեն Պէհրամի եղբոր թոռն է։

(7) Տառացիօրէն՝ անոնց չուանը թռնողները։

յանձնառու թիւններու մասին պէտք է գործադրութիւն ըլլայ ձեգիւ։ Այդ մասին ձեգիւ ապահովութիւն երաշխաւոր է Աստուած եւ Ան բաւական է իրեն վկայ։

Գահիրէ

ԳԵՌՐԻ ՄԸՍԸԵԱՆ

ԼՈՒՍԱԲԱՆՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՄ ԾՐԳ ԵՒ ՇՐԳ ԵՄԵՐՈՒԹԻՒՆ
ԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԱՌՔԻՒՆ

Գրիգոր Բ. Վկայասէ կարողիկոս 1075 ին Նգիպոս այցելեց եւ յաջորդ տարին իր Գրիգորիս Բեռնոյին արեւելիսկոպոս կարգեց Տեղոյն հայոց, Այնուհետեւ հայոց թիւր շուտով անեցաւ Նգիպոսի մէջ՝ Կիլիկիոյ մարզերէն հոն գաղթողներով, Գրիգորիս ունէր երեք եղբայրներ, Վահրամ, Ապիրոս եւ Վասակ։ Ասոնցմէ Վահրամ եւ Վասակ եւս, իրենց եղբոր պատճառով արեւելիս լիւան միջոցին կամ քիչ յետոյ, եկան Նգիպոս, եւ այնտեղ ծառայութեան մէջ յաւաքացան։ Վահրամ Արար պատիւներուն յիշած Պէհրամ Թախէսլուանն է, որուն մասին խօսուած է այս եւ նախորդ յօդուածներուն մէջ. իսկ Վասակ զինուորական բարձր ասիականով կը մնար Սալիսայ կողմերը, հին Թեբէի մօտ, ուր աւելի բազմաթիւ էին հայերը, եւ հոն, Ռոստովանի ապստամբութեան ատեն, դաւի մը զոհ գնաց։ Ապիրոս մնացեր էր հայրենիք, ի զուլիս իրենց քնանեկան ժառանգութեան։ Սա ունէր հինգ զաւակներ. Տահան, Ներսէս, Վասիլ, Գրիգորիս եւ Մարիամ։ Ասոնցմէ Գրիգորիս եղաւ ապա Գրիգոր Գ. կարողիկոս, Ներսէս՝ Շնորհալի հայրապետ։ Իսկ Մարիամ մայրն է խալիթային երկրորդ նամակին մէջ յիշուած «Պասիլի եւ Զարգալի» եւ ուրիշ Պահրամին։ Հետեւաբար եւ Պասիլ եւ Զարգա՝ Շնորհալիի Վասիլ եւ Տահան եղբայրներն են նոյն իսկ, որոնք իրենց հօր եղբայրներնուն, Վահրամի եւ Վասակի մօտ գացած էին Նգիպոս։ Տահան, որ ի պատմութեան կը յիշուի նաեւ իբրեւ Զօրավար, հաւանական է որ արաբներուն մէջ Զարգա կը կոչուէր անուան աղաւաղումով։

Կ. Խ.

ՀԱԼԷՊԻ ՀՈԳԵՏՈՒՆԸ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԵՄԱՐՆԵՐ)

Սալիպէ Թաղի արեւմտեան ծայրին վրայ եւ Ս. Քառասուն Մանուկ եկեղեցիէն հարիւ հարիւր քայլ հեռու հիմնարկութիւն մըն է Հալէպի մէջ, որ անխլաւատակ ժամանակներէ ի վեր եղած է իջեան մը բոլոր այն ուխտաւորներուն, որոնք Հայաստանի եւ Փոքր Ասիոյ եւ Կիլիկիոյ ամէն կողմերէն Ներսէսաղէմի հ'երթային ու կը վերադառնային, երկրպագելէ յետոյ Ս. Գրիգորիանին առջեւ։

Հալէպ քաղաքը ո՛չ իր մէջ, ո՛չ ալ մօտաւոր շրջակայներուն վրայ հայկական ունէ վանք չի յիշեր. եւ սակայն Հալէպի Հոգեւորական կրօնաքննական հաստատութիւն մը, ո՛չ սակայն բաւին տառական իմաստովը. այսինքն վանք մը իր վանահայրով ու միաբաններով, իր այգիներով ու արտերովը եւ քիչ շատ մօտաւոր աշխատանքով։ Հոգեւորական դարերէ ի վեր գոյութիւն ունեցած է պարզապէս իր հոգեւոր պանդոխ, հանգիստ տալու վերէն կամ վալէն հոն հասնող ուխտաւորներուն։

Հոգեւորական արդի վիճակը, զրեթէ անփոփոխ, աւելի քան երեք դարու հնութիւն ունի միայն. ան, սակայն, շատ աւելի հին դարերու մէջ գոյութիւն ունեցած է, պարզ այն փաստով՝ որ հնագոյն ժամանակներէն ասորի մարդկային հեղեղ մը, հայ աշխարհէն, վճարելի պաշտումով մը եւ ի գին ծանր զոհողութեանց, անցած է Միւս եւ Փոքր Հայքի բարձունքներէն, մօտ իրիկեան լեռանց միջով, քալած է Սուրիոյ առաջապաններէն եւ ուխտի գացած Գրիգորի Ս. Գրիգորիանին եւ հայ երուսաղէմին։

Հոգեւորական սկզբնական շինութեան պատմութիւնը արտաքին աղբիւրներէ յիշատակուած չէ, որքան գիտեմ. բայց կայ ներքին վաւերական աղբիւր մը որ կը մնայ մինչեւ այսօր եւ որմէ յայտնի կ'ըլլայ որ ան կառուցուած է 1624 ին Գրիգոր Բ. Քանաքեպի Պապարարքի (Պարոնտէր) օրով, ըստ հետեւեալ արձանագրին.

1. — 1624. «Ջառաջնորդութեւ. Սր. Աթոռն. Եմի. Գրգր. Արքեպիսի. կամօն Այ. չինեցօ Հպտոնս. սր. Եմի. Յէլ. Սրյն. Յըրյ.

ևւ յշկ. Վանցի խնյ. Ղարզին. որդն. Թմջին. Դշնջին. եղբորն Յովսէփին որդն. Ամիրխին. Սարուին. և թռնէ. րինց (9) Գօթին Սաքնարին (9) Մարիամին. Եղբորն. Ղարզին. Թն. Ուր (= 1624) և :

Զարմանալի է որ Աստուածատուր վրդ. Տէր Յովհաննէսեանց 1868 ին Հալէպ հանգիւղելուն չէ՛ տեսած պատմական մեծ արժէք ունեցող այս յիշատակարանը և կամ տեսած ու լման չէ կրցած կարգաւ, չէ յիշատակած զայն իր — Կարճ ճանապարհորդութիւն յԱսորիս — շահեկան ուղեգրութեան մէջ (Սօօն. 1868 էջ 229 ա), ուր բաւական մանրամասնօրէն կը նկարագրէ Հոգեւորներ, կարգաւոր երկու արձանագիր միայն, որոնցմէ առաջինը դժբախտաբար կորսուած է :

Վերոգրիւ յիշատակարանէն որոշապէս կ'իրագործէ որ Հոգեւորներ չընուած է, իր այժմու տեղւոյն վրայ, 1624 ին, իբր Ս. Յակոբայ ՏՈՒՆ, Նիւթական բարերարութեամբ վանեցի վաճառական խոճայ Ղարիպշանի : Այս մեծահարուստ ազգայինը յուրու կը յիշուի անգամ մը միայն (Սառւա, էջ 673), իբր Վերաւոր Նուիրատունէրէն մէկը Ս. Յակոբայ վանքին պարտուց հատուցման մասնակցողներուն : Ղարիպշան Հալէպ հաստատուած առեւտրական մըն էր, թէ ուխտով Երուսաղէմ գացող մը և հետեւաբար Հալէպ հանդիպած, յայտնի չէ : Ո՛չ մեր ձեռագրաց յիշատակարաններուն մէջ, ոչ ալ Հալէպի գերեզմանատանց արձանագրող մէջ չենք հանդիպի իր անունն, բայց և այնպէս ան կը մնայ Երուսաղէմի զլխաւոր սատարողներէն մէկը, իր ժամանակին :

Ս. Քառասուն Մանուկ եկեղեցւոյ անունը ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կապուած մնացած է միշտ Հոգեւորն հետ, վրան զի մասնաւորապէս Հալէպ նստող Կիլիկիոյ կաթողիկոսները և նոյնիսկ Բերիոյ Առաջնորդները, անմոռանալի ծառայութիւններ մատուցած են Ս. Յակոբայ վանուց. անոնք սատարած են Ս. Աթոռի պարտուց բարձման, զլխաւորաբար Ագարիա Զուգայեցիի օժանդակութեամբ : ԺՋ. դարու վերջերը և ԺԷ. դարու առաջին քառորդը, չափազանց ձեռնառու էին Նիւթական և բարոյական նման զսոցուութեան մը. վասն զի նոյն շրջանին Հալէպի մէջ ա՛յն-

պիսի հայ վաճառականներ կային, որ անոնցմէ մէկը բաւական էր Ս. Աթոռին աջակու պարտուց գոցելու : Մեծահամբաւ իշխան Պետիկ Մէշկի 1616 ին ո՛չ միայն Ս. Քառասուն Մանուկ սիւնազարդ եկեղեցին շինեց, այլ և իր հարազատը Սանոս 1637 ին Կարնոյ բերդին վրայ կը բարձրացնէր Ս. Ստեփանոս հոյակապ եկեղեցին, որ քիչ յետոյ կը վերածուէր մզկիթի : Պատմական փաստերու գիմար անհրաժեշտ չէ գիտնալու համար որ Ղարիպշան խոճայի ջանքերով 1624 ին կառուցուած Հոգեւորներ, իր նպատակներով, գոյութիւն ունէր շատ աւելի հին ժամանակներէն ի վեր, եթէ ոչ այժմու տեղւոյն վրայ, գէթ ուրիշ տեղ մը : Հալէպ, Սուրիոյ անապատին այս կարեւոր ուխտիւր և առեւտրական մեծագոյն շահատանը՝ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, կարեւոր հանգրուան մըն էր Երուսաղէմ ուխտի գացող և վերադարձողներուն : Անպայման որ գոնէ խաչակրաց ժամանակներէն ստղին Հայ-Երուսաղէմը Հալէպի մէջ կանոնաւոր օթեան ունէր. անկէ յետոյ մասնաւոր, անքան կանոնաւոր և կազմակերպեալ էր Հալէպի Կաթողիկոսարանն ու Առաջնորդարանը որ կարելի էէր չմտածել ուխտաւորներու հանդիստին մասին : Այդ նախնական Հոգեւորներ կը գտնուէր այժմու Ս. Քառասուն Մանուկ եկեղեցւոյ տեղը իր շրջապատով, հնօրեայ մատրան կից, որ այդ ժամանակ կիսովին ընդարձակուած էր արգէն, երկարելով դէպի արեւմուտք : Ու երբ հետզհետէ աճող Հայոց թիւին առջև, աւելի քան 300 ընտանիք, 1616 ին նոր սառնարը չընեցաւ. ութը տարի յետոյ շինուեցաւ նաև արդի Հոգեւորներ, որուն տեղը կամ ա՛յն է որ գնուեցաւ Ղարիպշանի կամ տղուն՝ Թումաշանի նպաստով, և կամ գետինը անպահանջութիւնն էր Ս. Յակոբայ վանուց :

Վերոյիշեալ պատմական արձանագիրը, գեղնամոյն կարծր քարի վրայ փորուած, գործած է Հոգեւորն հարաւարեւմտեան կողմը. շէնքին այս յարկաբաժինը ամիսէն կանոնաւոր և ներկայանալի մասն է և զբաւար չէ ենթագրել որ ան յատկացուած էր, գէթ վերնայարկով, Հոգեւորն տեսուչին և վանականներուն. իսկ գետնայարկը՝ ուխտաւորներուն : Նոյն և յաջորդ տարին սաւկայն, շէնքը զգալի կերպով կ'ընդարձա-

կուի և կը ստանայ փոքր քաղաքացիական մը կերպարանքը, որոնցմէ այնքան շատ կան Հայէպի մէջ, զխառնորաբար ներսի քաղաքը: Թէ՛ գեանալարի և թէ՛ բարձրալարի մեծ ու փոքր սենեակները իրարու ետեւէն շարունակ կը կառուցուին, և Հոգետունը ո՛չ միայն ինքն իր մէջ կ'ընդարձակի, այլ և բարեպաշտներու նուիրաբերութեամբ, չորս տուն իր կալուած Ս. Յակոբայ, կ'աւելնան անոր վրայ:

Այս հնադարեան հաստատութիւնը ունեցած է ուղղակի երուսաղէմէն կարգուած վարդապետ տեսուչներ կամ քննիչներ. բայց առհասարակ ան իր յարակից կալուածներով, մատակարարուած է պատրիարքներէ նշանակուած Հայէպի քահանաներէ (վիֆիլ). իսկ նորագոյն ժամանակներու մէջ աշխարհական գործակատարներ հսկած են Աթուռապատկան կալուածոց: Երուսաղէմի պատրիարք Մինաս Ամթեցիի օրագրութենէն և Ս. Յակոբայ մատենադարանի զիւանէն կ'երևայ որ Հայէպի հետեւեալ վարդապետ ու քահանաները յաջորդաբար իրր վիֆիլ վարած են Հոգետան և այլ կալուածոց մատակարարութիւնը:

1. — Տէր Պօղոս քահանայ՝ 1691ին յիշուած (*):

2. — Մեծ Տէր Յովսէփ քահանայ, որ կը վախճանի 1695 յուլի 12ին:

3. — Տէր Յակոբ քահանայ Սանոսեան, վախճանած 1703 հոկտ. 7ին:

4. — Տէր Պետրոս վրդ. Առաջնորդ Բերի, 1751ին:

5. — Տէր Աստուածատուր քհնյ. Մարտիրոս, 1751ին:

6. — Տէր Գեորգ քհնյ. Տէր Մարգարեան (1834—1838):

Հոգետան մէջ մատրան մը գոյութեան հետք երբեք չկայ, վասն զի բոլոր խուցերը իրենց դրան վրայ, առանց բացառութեան, ունին յատուկ արձանագրի. և եթէ մատուռ մը գոյութիւն ունեցած ըլլար, անպայման որ թէ՛ տեղը յայտնի պիտի ըլլար, եւ թէ՛ մատրան յատուկ յիշատակարան մը պիտի թողուէր: Կ'ենթադրեմ որ Հոգետան մնայուն կամ այցելու տեսուչները ու հո-

գեոր քննիչները կ'աղօթէին Ս. Քառասունք և կամ ասոր կից Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ:

Կ'երևայ որ 1624ին հիմնարկուած Հոգետունը ճիշտ դար մը յետոյ նորոգութեան կը կարտօսի: Ասիական զարմանալի թուելու չէ. Հայէպի քարաշէն բնակարանները երկար առնէ կը տոկան թիթի նորոգութեամբ, վասնզի տանուտէրերը խիստ ուշադիր են: Բայց հոծ բնակութեամբ լեցուած շէնքեր, խան, տարազագործարան, հոգետուն, զբոսայգի, շուտով կը հիննան, հողածուր թեան պակասէ: 1721ին Հոգետունը կը նորոգուի, նոր սենեակներով կը զարդարուի և կը պայծառանայ, վերակապցութեամբ Գրիգոր Շլիքայսիկի Պատրիարքին, ինչպէս որ կը վկայէ հիւս. կողմը, փոքր դրան մօտ դրուած հետեւեալ յիշատակարանը:

2. — 1721. Եւթ. Թեմ. Թեմ. (= 1721) առաջնորդութեան. Այ. եւ Գրիգոր մեղարդ. վրդպտս, պատրիարք Սբ. Եմ. եկեղեցի. Հէլպ. տօր. զՀոգետունն վիսլ. արեւելեւ շինեալ ի Գրիգոր Պարոնտէի եւ էր հնցել. աւ. նորոգեցի խցերօք եւ օջնքօք, վերստին պայծառացեալ զարդարեցի. յշտի. Թեմ. եւ ծնօղացն իմօք. եւ Յովհաննէս վրդպտին. Պատրիարքն Բիւզանդիոյ եւ բազմաշխատ գանձագրօք. Եմի. եւ ազգիս Հայոց եւ ամ. ողորմուին. տուղաց. եւ որք ընթեռնուք. ասացէք ամ. ողորմի ամէն:

Այս նորոգութիւնն ալ, սակայն, վերջինը չըլլար. յաջորդական տարիներուն, ըլլալ Երուսաղէմէն եկող քննիչներ, ըլլալ Հայէպի վիֆիլներ, աշխատած են կանգուն պահել այս պատմական հաստատութիւնը, որ այնքան հարուստ է ազգային և հոգեոր յիշատակներով: Ինչպէս Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ մայրավանքը, անհաշի ալ Հայէպի, Լաթաքիոյ և Դամասկոսի Հոգետունները, 1915էն ասդին, ճակատագրականօրէն ծառայած են հայ վախճանական բեկորներու:

Բացի վերոգրեալ երկու արձանագրէն, ստորեւ կու տամ Հայէպի Հոգետան ներքին բոլոր յիշատակարաններու լման պատկերը, զանոնք կորուստէ գերծ պահելու կանխաւ հոգութեամբ. —

3. — 1621. «Արդ զ յիշեցէք ի Քս. ըզբաղէցի ի խյ. Ձիրաքն և որդիքն՝ Միրաքն. Սաֆար. Շիրազխան, որք շինեցին գուռնս սբ. մայ. յշտի. Թվ. Թվ. (= 1621)»:

(*) Ամթեցիի օրագրութեան եւ զիւանի լաղուածները սփրով գրկած է իմ Գեր. Տ. Մեքրոս Սրբեպոս, Նշանեան, որուն կը յայտնեմ շնորհակալութիւններս:

4. — 1624. Գեանայայրկ, հարաւային ճակատի դրան վրայ, այսօժ տպարան՝

«Յշտկ. է խուց Ջուղեցի մահտեսի խճյ. փնռն. իւր կողակցին Շնպկէ. որդյն. խյլ. Ածտըն. միւս որդոցն հնդգեւլցն. ի Գս. Մրարն, Սիւն(?) Եկըն. եւ քվերորդոյն մահալասի Հէրապտն. որ ետուն գտունս. սբ. յէմյ. յշտկ. Թվին ՌՀԳ (= 1624)»:

5. — 1624. «Յիշատակ է խուց Ջուղացի Դաւաթ (այսպէս) Մատթէոսին ընտանեցն. Թվին ՌՀԳ (= 1624)»:

6. — 1624. «Յիշատակ է խուց շահաթի Առաքել(ի) եւ ընտանեացն. ՌՀԳ (= 1624)»:

7. — 1625. «Յիշատակ է խուց Տր. Վարդանի որդի մահալասի Բաղիւնցի խճայ. Ետուպին եւ մօրն Խանուլթան(ի)ն. Թվին ՌՀԳ (= 1625). որք հանդիպիք սմա ամ. ողորմի ասացէք եւ Տր. ձեզ ողորմի»:

8. — 1625. «Յիշատակ է խուց Բաղէշցի Շահմուրատ Ամիրխանին որդոյն մհդի. Յովասափին եւ իւր կողակցին եւ եղբօրն Սաֆարին եւ որդոյն Գարբիէլին. յցէք. ի Գս. Թվին ՌՀԳ (= 1625)»:

9. — 1625. «Յիշատակ է խուց Բաղէշցի Ամիրխանին եւ որդոցն Սարուխանին եւ եղբայրին եւ իւր կողակցին. որք տեսնէք ամ. ողորմի ասացէք. ամէն. Թվին Ռ. և ՀԳ. (= 1625)»:

10. — 1625. «Յիշատակ է խուց Ալաթաղցի? զիւղաց. . . (ծածկուած ըլլալուն չի կարգացուիր) այի եւ ընտանեացն. ՌՀԳ (= 1625)»:

11. — 1625. «Յիշատակ է խուց Սահուխանին եւ ծնողացը եւ ընտանեացը եւ որդուցը. Թվին ՌՀԳ (= 1625)»:

12. — 1627. «Այս խուց յիշատակ է Բաղէշցի խճյ. Սիմէոնին նա որդոյն Շախմուրատին. ճոյն Յակոբի լաճուն. (այսպէս). Աւետիսին. Միսիթարին. Դազարին. Թվին ՌՀԳ (= 1627)»:

13. — 1628. «Յիշատակ է խուց Բաղիւնցի Նուրիվանին եւ հաւրն Միւստին. Թվին ՌՀԳ (= 1628)»: Այս մեծադիր քարը ի նախնական տեղէն հանուած եւ գրուած է հակառակ կողմէն՝ արեւմտեան վերնաշարկի երդիքին եզերքը:

14. — 1628. «Յշտկ. է խուց Ջուղացիցի Մալինի? որդի Մատուր. Սարուկ. Մա-

տուրի որդի Բարաղամ. Բան Թուամս. Թվն. ՌՀԳ (= 1628)»:

15. — 1629. «Յիշատակ է խուց Բաղէշցի Յովսէփին եւ որդոյն Բարսեղին եւ կողակցին Սէրփարէ եւ զստեռն Հոռուսիւմին. Թվ. ՌՀԳ (= 1629)»:

16. — 1633. «Յիշատակ է խուց Ասպաղակցի Մուրատին եւ ծնողացը եւ կողակցուն եւ որդուցը Թվին ՌՀԳ (= 1633)»:

17. — 1655. զրեթէ անընթեռնելի. «Թվ. ՌՀԳ (= 1655) ճարտարապետ? Կոնիսկիսի (այսպէս) զհոգետունն? ամի . . . ըփսի դու . . . չես խլիս.»:

18. — 1679. «Աղեքսանդր վարդպտ. Տր. Արխատակէ Ջողեցի. ՌՀԳ (= 1679)»:

19. — 1684. «Յիշատակ է խուց մահգեսի Մերուսին եւ ամ. արեան մրձըցն. ի դուռն սբ. Եմի. Թվ. ՌՀԳ (= 1684)»:

20. — 1684. «Շինեցաւ խուց շապոյթ Թվին ՌՀԳ (= 1684)ին ձեռամբ շալպցի. Տր. Գրիգորին ա. ծարան վրդպտին. յիշատակ սբ. Ակորին. տեսողքդ ասէք ամ. ողորմի»:

21. — 1721. հիւս. աստիճանի զլուխը, քարէ պատին վրայ՝ շատ մաշած.

«Ես . . . ի սբ. Եմէ. Գ եկեալ . . . չի կարգացուիր» ի հոգէ . . . Թվ. ՌՀԳ (= 1721)»:

22. — 1762. «Յշտկ. է խուց. մահտեսի Սարգսին եւ ծնողացն մահտեսի Աւետիքին, Նեոֆարին եւ որդոցն Յովհաննէսին, Բարաղամին եւ կողակցուն եւ համայն զարմիցն նորին որ է երկրաւ Զմիւռնիայի. ի Թվին ՌՄԺԲ (= 1763)»:

Այս հողեւոր տունը՝ բակով միասին ունի զրեթէ 450 քառ. մէթր տարածութիւն. բուն բակին տարածութիւնը 161 քառ. մէթր է: Սենեակներու թիւն է 23 և մէկ փուռ, որուն տեղը նախապէս կամ խուց էր եւ կամ լիվան: Ունի երկու դուռ. մեծ դուռը որ արեւմտեան կողմն է եւ կը բացուի Թիւլէի հանրակառքի ճամբուն վրայ, սկզբնական միակ դուռն էր եւ տակաւին դար մը առաջ ունէ բնակութիւն չունէր իր շուրջ և այնպէս կ'ենթադրուի որ Հոգետունը շալպ քաղաքին արեւմտեան կողմի վերջին շէնքն էր եւ անկէ անդին կը սկսէին քաղաքին պարտէզները եւ Նուրուսդէմի ուխտաւորներու կարաւանները կանգ կ'առնէին այս դրան

առջև, որ թուփոտ հրապարակ մ'էր անկառնած, շրջապատուած քրիստոնէից և խաւամաց ընդարձակ գերեզմանատներով: Դուռը բարձրագիւր է, հրկաթեայ, միակփեղէկ, ներքին փոքր գոնակով մը, վերջերս նորոգուած:

Երկրորդ դուռը գարձեալ երկաթեայ և ամրակուռ, կը նայի Սալիպէ թաղի վերջին անկէ փողոցին վրայ. հաւանական է որ այս փոքր գոնէն Ս. Քառասուն Մանուկ եկեղեցի կ'երթային վարդապետներն ու ուխտաւորները, իրր կարճագոյն ճամբայ: Երկու դուռներն ալ վառնական սոփորութեամբ արեւամուտին ներսէն կը փակուէին. բայց տարիներէ ի վեր անոնք գիշերն ալ բաց են միշտ անցորդներու համար, և քաղաքական շփոթութեանց ատեն միայն կը փակուին:

Բակը սալարկուած է և մէջտեղը կայ անոյշ ջուրի հոր մը, երբեմն միակտուր եր-

կու վիմափոր աւաղաններով՝ որոնք սակայն վերցուած են շատ տարիներ առաջ և իրարու վրայ պառկած գիրքով կը մնան փոքր զրան ներսի կողմը: Զրհուր բաց է և կը գործածուի: Զուրի սուլքը և կանոնաւոր գուռը շինուած են 1652ին: Մէկը խիստ մեծ է և առանց արձանագրութեան: Իսկ միւսը փոքր է, $83 \times 59 \times 52$ սանդիւմէթը մեծութեամբ: Ասոնք հինէն ի վեր ծառայած են իրր ջուրի աւաղան, երբ մէն կողմէ ուխտաւորներու կարաւաններ Հալէպ կու գային, իրենց պատտով: Փոքր գուռին ճակատը կայ հետեւեալ արձանազիրը, մաքուր և ընթեռնի.

«Կազմեցաւ ջրի աւաղանս յշտկ. Թաւխաթցի Մինաս վրդպտին. թվին ՌՃԱ ($= 1652$). ով լուսսցէ գձեռն ասսսցէ ած. ու զորմիտ»:

Հայկ

ԱՐՏԱԽԱԶԴԱՐՔԵՊՍ.

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Իմայեք զի ոչ կարեմ յայնի հրատարակել զանկարգութիւնս ձեր. զի ուրիշ ասէ զիրս ասուածաւունջ՝ Զառականս ազգի քո մի յայնեացես. այլ վասն Աստուծոյ փութացուի հետեւել ճամբարութեան. զուգ մի կարձեք թէ նոցա սերտեցեալ խաբէրայութիւն զձեր սիրտ միայն է հաւանեցուցեր եւ պղծութեւ. այլ բազում անգամ զմեզ է գիտեր եւ զայլ կասեցալս. որ Ժ. Զարով ընդունեւ եւ միամտութեամբ, մինչեւ Աստուծոյ որդւմութեամբ յետոյ ճամբարաբանիցն բանին կրկին հասու եղեալ կասարեւալագուին՝ Աստուծով ազատեցաւ ի չար կրօնիցն եւ ազանդոց նոցա: Ով սիրելիք, զի թէպէս ամենայն մարդ բոց կարողութեան իւրոյ մասն ինչ ի յառաքինութեանց բոսանայ, այլ հաւատոյ դաւանութիւն եւ քննութիւն դժուարին է,

որպէս ասէ սուրբ Իրիգոր Սարգիս, Ծառուկ եւ զամիսով է ասուածաբանութիւն հասարակ մնաց, եւ հազիւ ճանաչի կիրք խորհրդոց եւ սուրբ քննութեանց սրբոց, եւ ամենայն կասարեալ գրոց բան կասարեւոյն է գիտելի ճնորհիւն Աստուծոյ: Այսպէս յայնեալ է զայս ճորձեւութեան հանգամանս ոմն պրևեսիկոս ճամբարաբան Ղուկաս Լուսնցի(*) յորդոջեալ զոր որոմնացանքն սերմանեալ են ի գիրս Ներսիսի Լամբրոնացոյն, ի մեկնիչ աղօթիցն, որ սուս է եւ խորք եւ ոչ է Ներսիսի. զոր յառաջիկայով վեց գլխով

(*) Այս առիւծով հեղինակ մը որ քննութեան առած ըլլալ ներսէս Լամբրոնացիի Պատարագի միակնոթիւնը. անձանթ է. 2. Ներսիս վրդ. Ալիշեան զայն կը նշնանցիէ համառուն Հաղպատեցիի հետ: (Տես. ՀԱ. 1935 էջ 506-507):

բացայայտե փերոյ .ասացեալ քաջ ճամադիկոսն, ուղղափառութեան վարդապետն Ղուկաս. որում եւ մեկ հետեւեցուեւ, որոյ յիշատակն արհմուրթեամբ ելիցին. զոր եւ ձեզ կամիրն նմին հետեւել. ընթերցչիկ եւ տեղեկացիք եւ հետեւեցչիք նամարտութեան:

Իմացիք որ այս տիրոջման սկիզբն ի կիւրացոս անուն ունեմն Երեւոյի եղեւ, որ երեսն ի Պոնտոս եւ այժմ ասի Տրապիզոն. զի երեսն ցորա յազգեմ Յունաց Քաղկեդոնի, եւ մայր ցորա հայ ազգաւ. մեռեալ հայրն եւ մայրն բերեալ ի մէջ հայոց զմա եւ ես ուսումն. եւ աւաւ գգիրն Հայոց, եւ եղիւ Երեւոյ, եւ զմաց առ Պոնտոս կարողիկոսն Սաայ եւ հմացեալ գրոց. բայց հանապաղ Քաղկեդոնիս յարպիւր եւ զովք եւ զկրօն Հայոց քամահրէր. զոր աղբեցին Պոնտոս կաթողիկոսին. եւ հա բազում անգամ խաւտեալ եւ նա անուր եղեւ. զոր յետոյ ի բաց հիւան յինքեմ եւ նա զմաց յերուսաղեմ, եւ ի նոյն տեղին եւս զնոյն առնէր. զնոյն զովք եւ զՀայս զարովք. զի բազումս տիրութեաց. զի եր վերին երեսակալութեամբն Հայ եւ կրօնաւոր եւ առաքին. եւ ներքին մարդովն եւ խորհրդով երկարեմ եւ Քաղկեդոնիկ զոր անդ յերուսաղեմ աղբեցին զգործս նորա վարդապետի ունեմն Գրիգորի եւ մականունն Բուլ վերածալցելոյ(*) եւ նա յերուսաղեմ ներովեալ զմա եւ ի սեղանասեղաց եւ ի ժամասեղաց տեսուրեալ. զոր յետոյ ի մէջ անկեալ մեզ՝ որդւոցն հաւեսեցուցին զմա. եւ նա հարկ եղեալ ի վերայ՝ զմալ յերուսաղեմայ եւ այլ զնոյն ոչ առնել: Զոր ել յերուսաղեմայ եւ զնոյն գործն ոչ երող. եւ առեալ զայն բաղարեալ Մեկնիչն ի ձեռն եւ զբազումս ի պարզամտաց ձեռաց ի տփութեալ յաղանդոն յայնոսիկ եւ ի հերձիկ դաւանութիւն. զի նա հմուտ եր Քաղկեդոնիկոսին:

Եւ դարձեալ իմացիք որ կու լսեմ—քող զմաց բանն—այլ աւելի եկամուտ բան առնէր. կանանց իջխանութիւն եւ սկեալ, որ յեկեղեցիս համադասս կանգնին ընդ քանակայն. եւ յառեան տեսարանն ընթերցուն եւ ի բեմն ելանեն խնկարկութիւն առնեն ի

մեծաստան իւրեանց, որ յայնի հերձուածն Պիպիկիւմանցոյ:

Ով սիրելիք, ա՛յ եւ ընթերցեալ զգիրս կանոնաց հարցն եւ կամ զհարոգ կրօնաւորացն որ ասե՛ որ ոչ քողցէ զհայր կամ զգմայր, քե տրեմ ներովք զմիակեցն որ Աւետարան ընթերցուն եւ կամ ի բեմն ելանէ, եւ կամ խունկ արգանեւ եւ կամ քարոզէ. եւ որ ինչ գործ եւ քանանայնց կամ սարկաւապաց՝ գործել զայս արանցն, ասե՛ որ մարդիկք են. ապա քանի՞ եւս առաւել կանանց պարս ե ի յայդպիսի գործոցն հրաժարել եւ ի հեռի կալ եւ չմեծեմեալ, որ ամենեւին խորք եւ հակառակ եկեղեցեաց ուղղափառաց: Ով սիրելիք, բազում անգամ գրով եւ լսելովմանելով ծածուկ եւ յայնի ծանուցի ձեզ, քե այդ խորք եւ նորածեւ բանիցդ ի բաց կացե՛. զի չե դա նամարիս ուղղափառաց, այլ Քաղկեդոնականացն, քե լսե՛ք բարո՛ւք. երբ ոչ լսե՛ք՝ զուր քայլ պատասխանին ի յանեղ յառեան դասաստանին Քրիստոսի:

Իմացիք, զայդպիսի բանդ ոչ կարեք զուր յառաջ տանել, զի ի յկատուոյ այլ եւ որ կու վիճի. զի քաջ հռետորի եւ որ ոչ միայն զբան հակառակին ի դերեւս հանէ, այլ եւ զիւրն հաստատէ. զի դիմակալութեամբ եւ դիմալարակութեամբ եւ բանն կատարեալ. եւ բանդ այդ ոչ եւ այսպէս որ ոչինչ յաւելու բարիս, այլ խռովութիւն եւ վերովմունք ձեզ ի մէջ անմեղ մարդկանց եւ Աստուծոյ դասաստանի պարսական լիքի պատահուն առաջին եւ հետեւողին:

Այս թուղթերը ցոյց կուտան թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի, Կիրովոյ մը ինքզինքն պարտաւ որ կը համարէր շեղումներուն զէմ մաքառելու եւ մասնաւորապէս կոտորելու անոնց զէմ որ Հայ Եկեղեցւոյ անկախութիւնը կը վտանգէին զանազան սկիզբաւորութիւններով:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի այս հեղինակաւոր գիրքը պատճառ եղած է որ Կ. Պոլսոյ հայ զաղութիւն մէջ անոնք որ հակառակ էին օտարորդի խմորումներու, միշտ իրենց աչքերը յառած պահէին իր կողմը եւ այս պատճառով միշտ յարաբերութեան մէջ մնալին իրեն հետ, եւ զայն վերստին պատրիարք զարմնելու աշխատէին, և վերջին անգամ մըն այլաբողէին 1653ին, մահուան տարին իր աշակերտին Մովսէս Տաթեւացի կաթողիկոսին:

(*) Գրիգոր վրդ. Բուր, Գորանապոլի պատմագիրն է. որ իր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 392-393) նշանատուր կ'արտայայտուի Կիրակոսի մասին, որ Մեծ-Անպատի հիմնադիրներէն մէկն էր:

Փ.Փ.

ԳՐԻԳՐՈՐ ՎՐԻ. ԿԵՍԱՐԱՅԻՒՅԻՒՆ ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ
ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ՄԵՆ ԱԼ

ՊԱՏՐԻԱՐԻ

(1633 — 1636)

Յակոբ ք. Կեսարայի կ'ըսէ թէ պարսկացի կրկին ահգաւ տաւան ի Բիզանդիոյ ՌՁԲ (= 1633) թուին բազում քանակայիւք եւ արմենի հրամանաւ:

Նոյնը կը հաստատէ նաև Սաղմոսի մը յիշատակարանը, որ կ'ըսէ թէ՝ «Գրեցաւ ի թուականս Հայոց ՌՁԲ (= 1633) ի գիշափաղաք Իւսիւսարի, ի յունն սուր Կառապենի: Էս տարին Ջաֆարի վարդապետն անգուշ արին ստակոյցոյցի: Սուրբ Կառապետն ՌԲԾ դուռուշ: Իւսիւսարոյ քանակայք եւ ժողովարդք նոր գնեցին զեկեղեցիս: Աշխարհ մեծ եւ շատ ազնունք եղաւ ի մեջ տղա: Ի թուականս այսակի Կոստանդիանոյ քանակայք եւ ժողովարդքն անհայ եւ արմենի տաւան Կեսարացի Գրիգոր վարդապետն դեսպանոք խաւորեցին քերին Յոնան Ոսկերտան հայրապետին արքային արժանի արարին» (տե՛ս Տերոյենց Հայաստան, 1847, Բ. 27—80 եւ Բիւշնիւթն, 1904, Բ. 2324, Գր. վրդ. Գալէմբեարեան, Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպ. Սարգիսեան և այլն, Վիեննա, 1908, էջ 345):

Սակայն պէտք է պզտիկ արբազրուութիւն մը ընել: Հակառակ անոր որ 1633ին Գրիգոր Կեսարացիին վերջնապէս աթոռը գրաւելովն է որ Ջաֆարի վանեցիի անկումը նուիրագործուած կ'ըլլար, սակայն արդէն 1632 Հոկտ. 4էն բաւական առաջ պէտք էր Ջաֆարի տապալումը ըլլար, վաղեմի նոյն թուականին Բորականտի ժողովին նիստին կը հաղորդուի թէ թուրքերը Կ. Պոլսոյ Ջաֆարի պատրիարքը պաշտօնանկ ըրած են (Գալէմբեարեան, Կենսագրութիւններ, Ա. 306—307):

Արդարև փաստեր կան թէ Ջաֆարիայի անկումը երկար պայքարներու արդիւնք եղած է:

1631—1632 թուականներուն «յորժամ զՋաֆարին (Ջաֆարի վանեցիին) Հասակոյցոյցիք եւ դրսեցիք, որ շատ մեծ քանիւք մեկ ամ քաշելով հազիւ կարացին ի միջոյ պատրիարք անունէն հանել վասն բազում յապականութեան

եւ նկարեանն եւ գրեցին զյաֆ(*) ու պարսկ ի յանուն Կառապետ վարդապետին, որ ինքն քնաւ կարծիք եւ կուսման չիք ունեցով եւ ի նեղի աշխարհի գոյով եւ յորժամ շատ ցայտ ցոյժ» քեւտեանաւ եւ, այլ ինտուցաւ: Թիւ արշապի կնիքով նաւակներ, կողոպուցան վաղապատներ զրկեցին, զիսկ զմեծ շնորհումն որ ինկերոց երէ՛ փախտաւ եւ ոչ երեկ ի կոյն: Այլ երկու ամ կիսց յիւր տնունն պատրիարքութիւնն, միկն որ այս Կեսարացի Գրիգոր քիւնտաւ վիշապս եւ փառաւորս ինքնին երեկ, քնուրբաւոր անկաւ ի վերայ եւ յինքն գրաւեաց զպատրիարքութիւնն (Վարդապետ, էջ 396—397):

Արդ, այս տողերը՝ գրուած հակառակորդէ մը, ցոյց կու տան թէ Ջաֆարի վանեցիի մեծ վանքերով տապալուելէ յետոյ, արքունական հրամանագրիւր անուրած է՝ հակառակ իր անյոժարութեան՝ Կարապետ վրդ. ի մը անուրածով, որ չէ անգամ պաշտօն ստանձնել եւ երկու տարի ապաւնտ մնացած է:

Այս ըրջմանն է որ Կ. Պոլսոյ Հայերը կը բռնակցին Գրիգոր վրդ. Կեսարացիին հետ եւ զայն կը կոչեն Կ. Պոլսի, եւ ոչ թէ ան կու գայ բանութեամբ, ինչպէս ցոյց տալ կ'ուզէ Գարանապետ:

Այս իրողութիւնը կը հաստատուի վաւերագրով մը (**), որ գտած է Հ. Գրիգորիւ Մ. վրդ. Գալէմբեարեան (տե՛ս Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպ. Սարգիսեան եւ ժամանակէն Հայ Կենսագրութիւն, էջ 347—349) եւ որ իր կարեւորութեանը համար հոս նոյնութեամբ կ'ընդօրինակենք:

«Ստակոյցու վեց եկեղեցւոյ, քանակայիցն եւ միարսն ժողովրդեան. հասցե շատ կարօտով ողջոյն հօրն մերոյ սուրբ հայրն մեր Տէր Գրիգոր վարդապետին. առաջնորդ եւ խաչանք քանակաւնաց, գոյիս եկեղեցւոյ, այսոյնս հաւատոյ. պատրիարք քիւնտեանք եւ կարկից անհաւատից. հոն վապեն հօսին սիրակսն. արարն նապեղի. եւ անկեցուն գովելի, շեղաշարջ շնորհալի. ի փառաց զարդուն նոր Սիոնի. քողորջ անկապի, եւ հաւանցից քաղձալի, գերանաւոր եւ անկեցուն շնորհօք ի յի. քաղմեքանիկ սուրբ հայրն մեր, տաւան տէր Գրիգոր քաղմեքանապետից, ի նկուսանուն իրք զմոյց մեծաւ փափաքանով եւ

(*) Կարդա՛ւ եւր = հրաման:

(**) Անտոնիան Հարց Մատենադարանի թիւ ԵԳ զրջաղիք մեծազրիկ իրիւր վաղապետի կործանումով է:

շերտնանոց սիրով համարուեցով համարուեմք զսուրբ զարշապարը եւ շնորհակալ եմք ի քոյնն արդարեանեղ եւ հարցանելով հարցանեմք զեզ ի բարին: Եւ թէ զվեր անարժանութիւնս հարցանեմք արժան առնեմք նմ, եւ եւիք զկար հոգով, եւ ստոյգ մարմնով, ձեռնու սուրբ աղօթոյից: Եւ արդ արժանապատիւ արքունեանոց ժամուոցունն լիցի իւր սէր վարդապետն որ Ջափարխան՝ որ լանգուշ եղաւ շատ նեղութիւն եւ չարարանք եղեւ մեզ, որ լուեալ էք բազմաց՝ որ զեկեղեցիքն շատ զաւակս փողեմ հանեցին. ապա ի մենե պատշաճոց ուղեցին. մեր միջեմ. ի մեր կամքն ի հրահանքն եւ. ապա մեկ ինդէ ի հրահանմոց անունն փշեղով վախեցաւ. պատճառ այս է. որ Ջափարխան գերաւանմոց անունն, եւ զնոցեւոր տն իւրն անունն ախարհուն դիւ յիշատակել: Ասաք թէ Կարապետ Երուսաղեմ պիտի բերեմք. սարաքն ալ Կարապետ վարդապետն անունն եղեւ, որպէս որ բազմաց լուեալ էք: Ի՞նչ երկարեմք զբան. յեւ որ գերաւանմոցն քողեցին՝ որ իկա ի մեզ հասաւ եւ կարդացաւ շատ խելունն եւ ուրախութիւն եղեւ մեզ: Սեւ նորա ժողովուրդն ի մեզ աւագին փառանայցեմ, թէ դուք փառանայք էք. զնոցիք ձեռ մեզն սիւնհոտս առիք, թեպէ կանեմք եւ օրինոք առաջնորդն զով որ այնեմ, նմ մեմք վրայ ընկն ընկնալ: Քառանայքն որչափ որ կային. 2. եւ իկեղեցոյ ժողովեցան ի Սուրբ Մանասթուր եկեղեցուն միաբան. 3. Ե. երեց. լինեցին վասն առաջնորդութեան հաւաք խօսք եղաւ. ապիւն թէ Դրիգոր վարդապետն Հասանաջող վրդապետս առնէր. կանեմք եւ օրինոք. պարս է մեզ գիրիգոր վարդապետն առաջնորդ ընդունել: Եւ դարձեալ եկին փառանայք առ ժողովուրդն եւ ապիւն թէ ժողովուրդը մեզանե ուղեցիք հոգեւոր առաջնորդ. ահա մեմք կանեմք եւ օրինոք յնկանք Դրիգոր վարդապետն է մեր առաջնորդն. ահա մեմք ժողովուրդը ձեզի ժամուցաք դուք շատ զիսեմք: Եւ ապա ասեմ ժողովուրդն ինչպիսի անեմք. ահա պարաքն համառ է Կարապետ վարդապետն անուն, յետո՛ Շեհրիշ Չեկանք, խօսալ Սիփեր եւ խօսալ Դաւալար եւ այլ պիւրեղիք եւ բարեկամք, աւագին թէ ծնողքեան ժամանակի չէ պարս այլ ազգաց դուռն որ երթայ. հիւշ պալատս խօսքներ քեզ վարդապետն. ահա անոր համար մնաց այսպիսի Կարապետ վարդապետն վրդապետարան: Եւ դարձեալ ասեմ քո հրահանմոց բարեկամներն. թէ Աստուած առաջնորդի որ ինքն ի հոս գայ, նա անձամանակն կամք անէ հեշ է պարաքն լինալու: Ապա տեք

վարդապետն այնպիսի մի կարծիք որ գերաւանմոց չուղեցին. գերաւանմոցն անունն զեկեցին ի մեզ պարաքին. այլ գերաւանմոց ինչպիսի հաւաք մեկ ինդէ ասնկին քեռանն չի չալաք. ապա հրահանմոց եւ մեր հայր. մեր առաջնորդ, մեր հովիւ, մեր քաղ եւ պարծանք: Եւ թէ կանեմա Կարապետ վարդապետն հեն հայր որդոյ պիս զբաղով որ դուրսի երկիրներն նուիրակ է. եւ քո հրահանմոց հոգեւոր դաստասան անեւ. եւ թէ ասեւ որ թէ եւ պարսիսաղ եւ նմ պարաքն զիւ անունն պիտի լինի եւս հրահանմոց մեր հայրն եւ. մեզ խառնաւու եւ. դու քաղ զիսեւ պարաքն այլ հրահանմոց անունն անելու հանդիս կու լինիք (*):

Գրիգոր Կեսարացի Հաւանքօրէն 1633ին վերջերս զարձակալ պատրիարք Կը բերուի ժողովուրդին խնդրանքով եւ այս անգամ

(*) Այս վաւերագիրը հրատարակելով Հ. Գր. Ե. վրդ. Բալէմբասեան, տակաւին այն ատեն անծանօթ Դարանայցիի քովանդակութեան, չէր կրնար ճշդել այս նամակին ո՛չ ժամանակը եւ ո՛չ ալ անձը. թէեւ քառական կը մօտենայ. Մատաւարապետ զինքն շփոթեցուցած է Կարապետ վրդ. ի պատրիարքութիւնը. որ սովորական ցուցակներ չունին. եւ թէ՛ ցարկ հրատարակուած չլրաց Դարանայցիին՝ անձանօթ վրդապետ:

Օգտուելով Դարանայցիին եւ Աղանունիին (Միաբանք եւ այցելութ, էջ 194) հոս աւելորդ չլրաց ըսել թէ այս Կարապետ վրդ. Կալօնից Մոկացի էր եւ աշակերտ Երեւանի Սիմեոն վարդապետին: Ապարանցիի (Ջ 1637) մականունանեալ Վարդապետն եւ անոր (Հանձնարարութիւնն եւ զիւրով առաւ ի մատառարարութիւնն, զերեւելու կրթութիւնն) թէ զատուած աշակերտը զբոց վարձաւն, որ շատն է բերան առեալ իւր զապովս ի քաղ ունիւ անմառաց պահելով, զոր ոչ ոք կարող է այսպէս առնել, եւ զարտաքին հանձնար փոխադրայից վարձեալ, մանաւոր զգերեզման Կալօնի զամեն նայն փոց մատուցեւ եւ զմանեկաց մատուցեւ վարձաւնութեան եւ երկարատեւութեան եւ զբնակ մատուց քանին եւ զատան առաջնորդութեանց, զէրգութեանց եւ զազգակայցեւ եւ զերգութեան ասեմք՝ զամենեւեմ զատա հանգըձ մեկ նուրթարքն, եւ լամեցոյցն ի բերան առեալ ի մօր ունելով որպէս զապովս Կալօնի եւ զամենայն վրդապետական շարադրութեան եւ պատմութեան ժամանակաց անցելոց ամենայն ազգաց, մանաւանդ հայկազանց պատմութեանց հեղեւ եւ Երբց առ ինքն հաւաքեցի եւ վերծանելով զամենայն (Դարանայցի, էջ 393-394):

Կարապետ վրդ. Մոկացի միաբան Երուսաղէմի երկար ատեն նուիրակութիւն րորձ է եւ 1629ին այդ առթիւ. 4. Չոյսի ալ եկած է եւ Խորիքէ առ Բոստոնք շրջած է մէկ տարի եւ ապա դարձած է Երուսաղէմ: Երբ ժողովուրդը Զարաթիս պաշտօն-

կը պաշտօնավարէ հրկուքուկէն տարի եւ, մինչեւ իր մահը՝ 1636 (Դարձուռչէ, էջ 355. Յաւ Թախթ Գն. Կեսարացի եւ Թրքու Ալթաբ Ա. էջ 294, և այլն):

1634 Յունուար 30ի Բրաբակնտայի ժողովին մէջ կը կարգադրուի «Յովհաննէս Մոյիկիի նախկը՝ Պոլսոյ Հայոց նոր պատրիարքի մասին՝ որ Հոռուայ Ս. Բանանայագնաներուն անկնախելիսն բշխման եւ, Առաքելաներուն կանոնները չի հաւնիր եւ իւր հաճոյից համակնսւն նորանոր կանոններ կը հաստատուի» (Հ. Դաւէթեաբեկան, Կենսագրութիւններ, էջ 307):

Դրիգոր Կեսարացի 1633ին երբ այս վեցերորդ անգամ կը դառնայ պատրիարք Կ. Պոլսոյ, կը փորձէ գործածել իր ձեռք բերած հեղինակութիւնը՝ Կիրիկիոյ կաթողիկոսին վրայ, որովհետեւ, ինչպէս Դարանագրի կ'ըսէ, «չորմաւ ... եկա յԼուսաբոջ պատրիարք եղեւ զՄիսիոնն — Կիրիկիոյ կաթողիկոսը որմէ ինքն խոտաճնողիւր առնելով թող տուած էր Սոյ աթոռը բարձրանալ — անէ երբ, որ ինա չիտ հաւանիր իւր արարեանցի, եւ յետոյ հրժարեալով զնոց ի Սյա եւ ոչ հարցանել եւ կամ հրաւնել իւրեղի յիւրմէ, ոչ ձեռնադիր եւ ոչ երդումն, զինչ որ կամի՝ այնպէս կու առնէ եւ բնա իւնաւ. զոյ կարգի չհաւատելով, մինչեւ այսու ժամանակոյ»:

Ինչ որ Դարանագրի իր Կեսարացիին զէմ ունեցած հակառակութեամբ հրճուանօք կ'ըսէ հոս, ցաւալի երեւոյթ մըն է որ մեր եկեղեցիին համար ազնաւալի հղած է եւ Դրիգոր Կեսարացի այդ տխուր դրութեան վերջ տալու համար ըրած ֆանքերով երբեք այսպէսնիկ չէ այլ գովիկի՝ Դորաթատութիւն մըն է որ իր ձեռնարկը վիժած է եւ Կիրիկիոյ կաթողիկոսնէր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ միութեան սպառնացող զիրք մը շարունակած են զրաւել, տաւ հաւելն երկար ատեն:

անկ կ'ընէ՝ զինքը պատրիարք կ'ընարէ, սակայն, ինչպէս տեսնուեցաւ, կը հրաժարի եւ դարձեալ կը զրազի երուստղմի նուիրակութեամբ եւ աշակերտներ հայանալով: Կր ծնունի 1636ին (Յովն, էջ 394-397) կամ 1637ին՝ ըստ ձեռագրի մը (թ. 79 երուստղմի թանգարան):

Կարողեա Վրգ. Մոկայի Ս. Յակոբի վանքին նուիրած է 1631ին հինգ կարեւոր ձեռագիրներ (Մ. եպս. Աղաւունի, Միաբանք եւ Այնթափ, էջ 195):

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի, ինչպէս տեսնուեցաւ, 1633ին դարձեալ պատրիարք կու գոր բոլորովին տարբեր պայմաններու մէջ:

Իր այս պաշտօնավարութեան շրջանին անկեա նորէն կը գործէ իր նախկին մեթոտներով եւ խստութեամբ:

Դարանագրի կ'ըսէ թէ «անա երկու ամ է եւ եկուս երրորդի եւ զվեց իմաս կու նկնել եւ ջանք ունի՝ թէ զինք ոյն քափի ի մեզ, զոր հայցնմք ի տառնէ փրկչին մեռնէ Յիսուս»՝ զխրհուրցն, զոր կու խորհի վասն մեր չարութիւն՝ մի՛ կաստեղի, այլ ի փաղմակ կաստեղծի նորա վասակ շրքսն իւրոց ժամկեցեց զինքն, ըստ Մարգարէին (Դարձուռչէ, էջ 397):

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի իր այս պաշտօնավարութեան շրջանին, որ յիշատակաւ մը կը ներկայացնէ «ի դառն եւ ի վերջ ժամանակիս», քանի որ Սուլթան Մուրադ աւ թագաւոր գաւառի վերայ Պարսից եւ յաղթեալ ի նմանի, եւ արաբ թագաւոր աւար ի գաւառն Հայոց», չկան շատ նշանակելի կամ աւելի ճիշդ դրուստեղի ոչ պէքեր:

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի իր պերջին պատրիարքութեան շրջանին կը պատահի Մուսաղաթիկ մը 1634 թուականին, եւ այս առթիւ Հայոց եւ Յունաց միջեւ ծանր վէճ կը ծագի երուստղմի մէջ եւ Դրիգոր Պարոնտըր պատրիարքը առէն ֆանք կ'ընէ Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու համար (Մաւալան, Պարս. երուստղմի, էջ 575-583), մինչ Դր. Վրգ. Կեսարացի ճընաւ հոգ եւ փոյթ յաւնէր» Հայոց պաշտպանութեան համար, ինչպէս կը մեղադրէ Դարանագրի (էջ 263), մինչեւ այն ատեն որ Յոյները կ'աշտեցով զաղթականի կը հանդիսանան եւ Յունաց երուստղմի եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքները կը խիլալայնին: Այն ատեն (1634 Օգոստոս) կը յանձնարարէ իւրաքանչիւր եկեղեցիներու աւագերէշներուն հաւաքել բոլոր քահանաներն ու ժողովորդը, այրերը եւ կիները, կը զիմն պալատ եւ կը բողոքեն Պարսաւ Փառայի եւ մեծ սպարապետին անիրաւութիւններուն զէմ, որոնք Հայոց իրաւունքը ի վրիւրելով ու անոնց ունեցած վկայաւորագիրը ծածկելով՝ ցոյց չէին տուած թագաւորին (համա. Դարձուռչէ, էջ 264 եւ Մաւալան, էջ 584): Այս ամբողջը զլուր տեսած էին Տէր Միհրաբ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ աւագերէշը, որ Դրի-

գոր լրագ. Կեսարացի թրակիա նու իրակուս թեան զրկած էր, և Ալաճանի Սաֆար, սոր իւրն վերակացու հոռ պատրիարքին (Իսթա- նուլէ, էջ 265):

Այս գիտութիւն զմարտ հեռանքը կ'ըլլայ Տ. Միխայիլ Ժառանգարի և Ալաճանի Սաֆարի զլիստումը (տե՛ս Սաաւան, էջ 564-567. Իսթանուլէ, էջ 266-274) և ասկէ ուժ առնելով՝ կը սկսի Յունաց Հայոց զէմ յարուցած ինչ ինչ հալածանքները և զըմ- առաւթիւնները (Իսթանուլէ, էջ 274-279), որոնց զէմ Գրիգոր Կեսարացի կը մարտ- սի, ինչպէս կը անհետի (Իսթանուլէ, էջ 279) և վերջապէս կը յաջողի Յոյները սաստիկ տալ պիստութեան (նշ.):

Ա. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ

(Շարունակելի) (11)

ԼՈՒՐԵՐ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼԷԻ ՀԱՅՈՒԹԵՆԷՆ

Տ. Ասողիկ Վրդ. Շանկայե մեկնած է Ապրիլ 23ին, եւ հաւաքին հասած է 27ին: Զամբոն Յիկնան, Տայրեան է Զանչուն քաղաքներու ազգայինք ի սեւ եկած են իրեն: Ասոնց եւ Մուսէսին մէջ կան եղբ շուրջ 150 հայեր: Նոյնքան մը կը գտնուին եղբ Մանչուրիոյ քաղաքները, Թեմիսն եւ այլուր. ուր պիտի այցելէ յետոյ Մայիս 2ին, ըս հին Տոմարի Զասիկ Տոմար եւ հաւաքին, պատարագեր եւ սեպնական հայ մատան մէջ, որ ունի իւ վարչական ժողովը: Ինչպէս Շանկայ եւ ի անմապարհին, նոյնպէս հաւաքին մէջ, ուր 200 է Հայոց բիւր, արտաքին քն- ղուններ եւ զինքը: Այժմ սկսած է արդեն իր գործին, եւ ժողովին հետ կը պատրաստէ ընդ- հանուր վիճակացոյց իւ քաղաքային: Շանկայի մէջ նաեւցած է Գահրիբի Պ. Հայկ Ա- սատուրեանը, որ մարզական յաջողակ Սա- սոն ունի եղբ. հանգ. Ժամանակեան բարե- րարի որդի Պ. Սեդրակ, որ գրամատու հիմ- ներ է պարսկի մը հետ, եւ Կարնեցի Զա- քարեան ընտանիքը, որ հացի եւ անուտեպէնի մեծ գործ ունի. եւ Պ. Մելիք Նուպարեան, սրուն հիւրը եղբ եւ ասան օրեւ. — ԹԻ՛ Շանկայի եւ քի՛ հաւաքին մէջ տեղական քե- րերը, մասնաւորաբար ռուսականները, հե- տաբերուած եւ յողաւաններ դրած են Հայոց եւ իրենց նորեկ Սովիւրն մասին:

Ս. ՅԱՎՈՐԴԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Մայիս ամսուան ընթացքին, Ս. Աթո- ռոյ Յնօրեմ ժողովը տասը, ինչ կօրն. Գիւր- զոյն Առնանը երեք անգամ նիստ տնեցաւ:

● Ուր. 14 Մայիս. — Ս. Պատրիարք Զօր ալ- ցիւնին նախկին Օսմ. նախարար եւ աղք. Ե- րեւոյթեան Պ. Պետրոս Հայրանեան եւ անցիկացի փաստաբան Մր. Զօթիքը, որոնք գատական գործով զազուտին էին եկած:

● Նր. 15 Մայիս. — Երեւոյթին, շնորհապա- ռա թափօրով ի Ս. Յարութեան մուտք ունե- ցանք Ս. Պատրիարք Զօր գլխաւորութեամբ:

● Կիր. 16 Մայիս. — Աշխարհամարտան կի- րակիի փշերային եւ առաւտեան ժամերու- թիւնը կատարուեցան ի Ս. Յարութեան, հայկա- րան Գողգոթայի վերնայարկ մարտան մէջ, իսկ Ս. Պատրիարքը Փրկչին Ս. Փրկչեղանին վրայ, ժամարան էր Տ. Մեհարպ Ս. Արքեպոս. որ ե քա- րկեց աստուածաշնչական վկայութեանց փառ- տարիւթեամբ ապացուցանելով Քրիստոսի յա- րութեան:

— Կէսեղ զերջ Թէյսեպանի մեծարանք ե- րա Պ. Պ. Հայրանեան և Մր. Զօթիքը, Պատ- րիարքարան յարկարարելին մէջ ի ներկայու- թեան Ս. Պատրիարք Զօր, որտղան արքեպի- րոսոսաց և վարդապետաց:

● Բշ. 17 Մայիս. — Գաւարուեցաւ Միար- Ընդհ. ժողով Մայր գիւանի ընտրութիւն լինե- լով, Ա. Առնանայե ընտրուեցա Տ. Եղիշ վրդ. Բ. Առնանայե՝ Տ. Հայրիկ վրդ., Ա. Առնանայի՝ Տ. Տիրայր վրդ. Բ. Առնանայի՝ Տ. Յունիկ վրդ. Նշանայե. Տնօրէն ժողովը երեք զարարեալ և մէկ պահանջով անգամաց փոխան, Տնօրէն ժո- ղովն ըստ կանոնի բերուած երկրպագի ցանկի մը վրայէն ընտրուեցան՝ Տ. Մկրտիչ Արքեպոս., Տ. Տիրան, Տ. Սիւն և Տ. Զօթի վարդապետը:

● Դշ. 19 Մայիս. — Տ. Վրթանէս վրդ., որ յողացաւ պատեհաւա երեք շարաթիւր ատղ մեկնած էր Գալիլիոյ շերտակները, վերադարձաւ:

● Եշ. 20 Մայիս. — Միարանք և վարդապետք մեծ մասամբ Յոպիկ գաղին, ազափոխութեամբ:

● Կիր. 23 Մայիս. — Տ. Եղիշ վրդ. քառ- ցեց Մայր Զանգարին մէջ, Վիսնէի գալ թիւին մէջ պիտի հրատարակուի այդ գեղեցիկ քարոզը:

● Բշ. 24 Մայիս. — Թեմիս անհանգստութեան մը պատճառաւ, որուն համար սակայն թշկա- կան անթիլական խնամք անհրաժեշտ էր նկատ- ուած, Տ. Մեհարպ Արքեպոս. այսօր քնաց Զրան- սական իշխանացոյց մի քանի օրուան համար:

● Գշ. 25 Մայիս. — Վերականգնող Տնօրէն ժողովը այսօրուան իր նիստին մէջ Առնանայե ընտրեց Տ. Մեհարպ Արքեպոս. և Առնանայի՝ Տ. Զօթի վրդ.:

● Դշ. 26 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, Տ. Տի- րան վրդ. ի և Տ. Ոսկի արեւայի ընկերացո- թեան այսօր Յոպիկ գնաց և օրն ամբողջ հոն անցուց ազափոխութեամբ:

● Եշ. 27 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, ընկե- րականութեամբ Տ. Կիրեղ վրդ. ի և Պ. Կարապետ

Նուրբերին, այսօր առաջին այցելութիւնը տրւեալ Պաղեստինի Պետական Առաջ Գարտուղար W. D. Battershill-ի, որ հազաւի կիկորոսէն, ուր եկեւ. մտաւորաբար պաշտօնատար էր: Խոսակցութեան առին խօսքը կիկորոսի շայնքութեան և Մելքոնեան Հաստատութեան վրայ եկած պահանջները, Ալիստեմիւնը գահաւանութեամբ արտայայտուեցաւ այս վերջինի մասին: Պաղեստինի խօսակցաւ նշողեւ Սիկորոսայայ մասին, գահաւանելով անոնց օրինաւորութիւնը և խաղաղ ու աշխատասեր բարբըր:

— Կէսօրէ վերջ, Ս. Ամրոսայ իւր պէնկեան Մատենագարանին մէջ պատուոյ ինչպանցան մը տրուեցաւ կանոնիկոս Կ. Թ. Պրիմէնի, որ Ամրոսայի եպիսկոպոսական եկեղեցիին թանաճաներէն է, և տաներեք տարիներէ ի վեր ուսուցիչ է մեր Ժառանգարացիին և Ընծայարանի մէջ, աւանդելով անգղիկներէ լեզուէն և գրականութեան և հոգին ինչ ինչ ոչ դաստիարակ դասեր: Իր պաշտօնը արդիւնք է Ս. Ամրոսայ նկատմամբ և հայ եկեղեցականաց կրթութեան համար համակրանացը իր եկեղեցիին, որ ինքն էր հոգայ այս առիթի: Եկած ամրոցը ծախսն ալ — Լ. Պրիմէն, այսքան ժամանակէ ի վեր, իր պաշտօնը կը կատարէ քսանուէր բարեկամութեամբ և էջմարիտ պարտանաւաշութեամբ: Բացի իր գասերէն, անկիս կարիւր ծառայութիւն կը մատուցանէ նաև Ս. Ամրոսայ իւր պէնկեան Մատենագարանին, մասնաւորաբար օգտակար հանգիստնայով զորքերու գիտական դաստաւորութեան գործին: Այս պատճառաւ, Ս. Պատրիարքը պատշաճ նկատեց որ իրեն ընծայուելիք պատիւը կատարուի այդ յարկին մէջ Սիկորոսի ներկայ էլին Ս. Պատրիարքը Հօր և Լ. Պրիմէնին նեա, միաբան վարդապետներէն անոնք որ իրեն աշխատեցած են կամ պաշտօնակից եկած, և արհիպագները, և աշխարհական ուսուցիչը խօսեցան Ս. Պատրիարքը, Տ. Կիրեղ, Տ. Տիրան և Տ. Եղիշէ վարդապետները, իւրե նախագ և ներկայ տեսուչները վարժարանին, ի վերջոյ ինքը Լ. Պրիմէն: Երկրորդը և երրորդը, ինչպէս և ինքը Լ. Պրիմէն, խօսեցան անգղիկներէ: Լ. Տիրանի և Լ. Պրիմէնի խօսքերը հայերէնի թարգմանեցին Յակոբոս և Վահան արհիպագները: Իսկ Լ. Եղիշէնը անգղիկներէն: Աետիք սարկաւագ իր մասին եղած գիտատեղեան և զրուակողին խօսքերուն պնեւօրէն պատասխանեց Լ. Պրիմէն: — Ամենքը տես Ս. Պատրիարքը, անկիսկալի բայց խոր գիտելականութեան թերկրանքով լեցուց աւելնուն սիրտը, երբ իր ձեռքովը և օրհնութեան համարութիւ Լ. Պրիմէնի պարանոցէն կարեց վարդապետական անկանհուն յանձնաշար մը, այդ առիթի գրած կողակից Լ. Կիրեղի կարգաւ լէ վերջ: Ամենքը այն առնին երգեցին ծաղ. ջո երկից մեզ ապաւենւ շարականը, և շնորհաւորութիւններով վերջացաւ հաւաքոյթը: Սոր հաւաքոյթին ներկայ գտնուեցաւ նաև քաղաքի Ամիրիկան զեր — իւր պատանդներէն եւ Պաղեստինի երբեմնի թաղամայր հայ օրբերուն խրատաւակաւութեան գործին մէջ Ամիրիկան Ռիլիի պատուական ներկայացուցիչը Մր. Պալմօրը, որ իր սիրուն սիլիւններով ոգևորեց ամենքը:

● Ուր, 28 Մայիս — Լ. Պրիմէն Ս. Պատրիարք Հօր ներկայացուց Լ. Մատթիոս անկիւ-

քան քահանան, որ իր բացակայութեան միւս ցին պիտի աւանդէ իր դասերը:

● Սիր. 30 Մայիս — Երեման Խայի տօնին առիթի Ս. Պատրիարք Հայրը քարոզեց Մար Տաւարին մէջ: Կարիսա տեղեկացած ըլլալով թէ Անգղիկ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ այսօր մասնաւորաբար աղօթք պիտի կատարուի աշխարհի խաղաղութեան համար, ասիւց հանդէ նախ բարոյական զատ մը. մարդիկ ալ, իրենց այժմ եւ փութի ամենեւնի փստակ պահուելու մէջ խաղաղութեան հոգեւով մանաւանդ պէտք է լեցուին: անո՛ր եղբւ պէտք է լինի իրենց մեծութեան աւելնէն տոյգ փաստը: Յետոյ ներքոյն բրաւ խաղաղութեան՝ ամէն բանի մէջ, զայն ներկայացնելով իւրեւ կշիռնայայտանք անհատներու եւ աղգերու յառակցութեան և երկանկութեան: Ըսած թէ պէտք է վախճան քարոզելով որ պատերազմի մը նախօրեակին կը գտնուի, զի կը հաւատար թէ այնքան նախճիւրներէ և տիեզերական վերկայութեան և անոնց տուած գասերէն ետքը, աշխարհի քաղաքական բնատուր վարդապետներէ մէջ բարոյականը այնքան մեղած է անշուշտ որ ամէն ճիշդ լինալու մարդկութեան նոր չարագիտք էր խնայելու ստիպուած կանոնութեան համար, և սիրեց ատո՛ր ուղղուած տեսնել ներկայ զիստապետութեան շանքերը: Այսու հանդերձ, աւելցուց, երբ պետութիւնները աշխարհի խաղաղութեան համար նոյն իսկ թէ՛ կը ուղղուողներին և թէ՛ զաշխրհներով կը կարգաւ իրարու հետ, երկեկցին ինքն այ իր կարգին պէտք է սպասուողները, նոյն նպատակին համար, ի՞նչ գէշերով, որոնք Հաստաքը, Յոյսն ու Սէրն են, ըստ առաքեալին, քարոզէ եղբայրութիւն և համըրալիութիւն, աղօթք որ Աւտուած խաղաղութեան հոգեւով լեցնէ աշխարհը: Եւսման, աղօթք որ պետութիւններ իրենց կատարած իրիթիւրը օպառապիւնմներուն ի տես ո՛չ թէ կարատաւան այլ ընդհակառակն իրենք իսկ սոսկան անոնց պատճառելիք աննախընթաց աւերին պատկերներ: Մաղկեց որ եկեղեցիներուն մէջ այսօր կատարուած խօսքերն ու աղօթքները լինին խաղաղութեան պատուած մը՝ ուղղուած թէ՛ ժողովուրդներուն և թէ՛ նոյն առնին անոնց քաղաքական առաջնորդներին, նման այն պատուով: Զոր Երեսուցի մի երկնայորայնութիւնը իւրեղ Դ. Զարուս ուղղեց Բիւզանդիոյ Կոստանդնուպոլիս, խալիս երաւայր երեման ծանուցումովը քաղաքին կողմնայնելով զայն և թէ արարեք որ կրնաք խաղաղեցնել եկեղեցւոյ ներքին կեանքին և անոր իւր հետեւութիւն՝ մարդկութեան խաղաղութիւնը: Ս. Պատրիարքը կնքեց իր խօսքը շնչովով թէ եկեղեցին պէտք է մնայ միշտ իր զերին մէջ, աշխարհի ցոյց տալով խաչը՝ իւրեւ աստուածային նշան սիրոյ և խաղաղութեան, և անոր իտրուրդովը ամապնդելով մարդկային բարոյականը: ու հրահրեց այդ միջոցով աղօթել, մասնակցելով այն եկեղեցիներուն, որոնք մէջ այսօր յատուկ պատանուածք կը կատարուի վախ խաղաղութեան ամենայն աշխարհի — «Տէր ողորմեալ այն տարը մարդիկ եկեղեցին երբեք միասին»: ու Ամենասուրբ երկրորդութեան, տո՛ւր աշխարհին խաղաղութիւնը ամենուրեւ հառաչանքն էր, որ կը լեցնէր Տաւարը: